

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ННІ неперервної освіти і туризму

ПОГОДЖЕНО
Директор
ННІ неперервної освіти і туризму

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
В.о. завідувача кафедри публічного
управління, менеджменту інноваційної
діяльності та дорадництва

_____ Гриценко І.С.
(підпис)

_____ Приліпко С.М.
(підпис)

«_____» _____ 2025 р.

«_____» _____ 2025 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Інструменти підтримки соціально незахищених верств населення у
територіальних громадах

Спеціальність **281 «Публічне управління та адміністрування»**

Освітня програма **«Публічне управління та адміністрування»**

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми
д. держ.упр., доцент

_____ Олійник В. В.
(підпис)

**Керівник бакалаврської
кваліфікаційної роботи**
д.держ.упр., доцент

_____ Євсюкова О.В.
(підпис)

Виконала

_____ Мельничук Д.О.
(підпис)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ННІ неперервної освіти і туризму

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри публічного
управління, менеджменту інноваційної
діяльності та дорадництва
д.держ.упр., доцент _____ С. Приліпко
« » _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ БАКАЛАВРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Мельничук Дарії

Спеціальність **281 «Публічне управління та адміністрування»**
(шифр і назва)

Освітня програма **«Публічне управління та адміністрування»**

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи: **Інструменти підтримки соціально
незахищених верств населення у територіальних громадах**

затверджена наказом ректора НУБіП України від «23» грудня 2024р. №2295.С

Термін подання завершеної роботи на кафедрі _____

2025.05.15

Рік, місяць, число

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи: теоретичний,
системний, порівняльний, статистичний аналіз, метод експертних оцінок,
контент-аналіз нормативних документів та SWOT-аналіз.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Опрацювати науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо використання основних інструментів підтримки соціально незахищених верств населення у територіальних громадах.
2. Уточнити зміст основних понять, що складають категорійно-понятійний апарат бакалаврської роботи.
3. Охарактеризувати методики оцінки ефективності використання інструментів підтримки підтримки соціально незахищених верств населення у територіальних громадах.
4. Розробити рекомендації щодо удосконалення процесу використання інструментів підтримки підтримки соціально незахищених верств населення у територіальних громадах в сучасних умовах.

Дата видачі завдання « » _____ 2025 року

**Керівник
бакалаврської
кваліфікаційної
роботи,
д.держ.упр., доцент**

Євсюкова О.В.

(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____

Мельничук Д.О.

РЕФЕРАТ

Мельничук Д.О. Інструменти підтримки соціально незахищених верств населення у територіальних громадах: бакалаврська кваліфікаційна робота / Мельничук Д.О.; НУБіП України, кафедра публічного управління та менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, керівник - О. В. Євсюкова, доктор наук з державного управління, доцент.- 86 с.

Анотація. У бакалаврській кваліфікаційній роботі досліджено інструменти підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад як складову сучасної соціальної політики України. Актуальність теми зумовлена зростанням потреб у забезпеченні соціального захисту в умовах децентралізації та воєнного стану, що поставили нові виклики перед органами місцевого самоврядування щодо реалізації ефективної підтримки вразливих груп.

У першому розділі розкрито сутність і характеристику соціально незахищених верств населення, їх правовий статус, а також окреслено базові інструменти соціальної підтримки в територіальних громадах. Велике значення приділено теоретичним засадам соціальної політики, яка формується в контексті захисту прав і свобод найбільш вразливих категорій громадян.

У другому розділі представлено методику оцінки ефективності застосування соціальних інструментів, проведено аналіз реальних практик підтримки в окремих громадах України, а також ідентифіковано ключові проблеми та бар'єри, що ускладнюють реалізацію програм підтримки.

У третьому розділі розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення існуючих інструментів соціальної підтримки, окреслено роль місцевих органів влади в оптимізації системи допомоги, а також запропоновано нові підходи до розширення форм підтримки соціально вразливих верств населення.

Результати дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та соціальними службами для підвищення ефективності реалізації програм соціального захисту на рівні громади.

Ключові слова: соціально незахищені верстви населення, територіальні громади, інструменти соціальної підтримки, соціальна політика, місцеве самоврядування, вразливі групи, ефективність, децентралізація, соціальні послуги, інтегрована підтримка.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ	9
1.1. Соціально незахищені верстви населення в соціальній структурі держави: їх характеристика та правовий статус	9
1.2. Інструменти соціальної підтримки на рівні територіальних громад	15
1.3. Теоретичні основи соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення в Україні	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ	27
2.1. Методика дослідження ефективності інструментів підтримки	27
2.2. Оцінка результатів дослідження використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України	32
2.3. Проблеми та бар'єри у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах	42
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ	49
3.1. Рекомендації щодо удосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення	49
3.2. Роль місцевих органів влади в покращенні системи соціальної підтримки в громадах	53
3.3. Пропозиції щодо розвитку нових форм підтримки вразливих груп	58
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення механізмів соціального захисту населення в контексті реформи децентралізації та в умовах триваючої повномасштабної війни. Формування ефективної соціальної політики на місцевому рівні потребує системного аналізу наявних інструментів підтримки соціально незахищених верств населення та розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення їх ефективності. Трансформаційні процеси у соціальній сфері України протягом останніх років кардинально змінили підходи до організації соціального захисту, перемістивши значну частину відповідальності на рівень територіальних громад. Водночас, широкомасштабна збройна агресія проти України спричинила виникнення нових категорій вразливих груп населення та загострила існуючі соціальні проблеми.

Наслідки військових дій, масове внутрішнє переміщення населення, пошкодження інфраструктури, зростання рівня інвалідизації громадян та психологічних травм вимагають оперативного реагування з боку системи соціального захисту. Територіальні громади, отримавши розширені повноваження у результаті децентралізації, нині стикаються з викликами забезпечення соціальної підтримки в умовах обмежених ресурсів та зростаючих потреб населення. Державний бюджет на 2025 рік встановлює пріоритети соціальної політики в умовах високих військових витрат, визначаючи основні напрями підтримки найбільш вразливих категорій населення. Глибоке дослідження інструментів підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад має особливе значення для формування цілісної, ефективної та адресної системи соціального захисту.

Незважаючи на значний науковий доробок у галузі соціального захисту, питання ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад в умовах воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими. Потребує додаткового вивчення взаємодія рівнів соціального захисту, механізми підвищення адресності соціальної допомоги,

інтеграція соціальних послуг та виплат для забезпечення комплексної підтримки вразливих категорій населення.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі інструментів підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад України та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- узагальнити теоретичні підходи до визначення поняття соціально незахищених верств населення та систематизувати їх класифікацію;
- розкрити зміст основних інструментів соціальної підтримки на рівні територіальних громад;
- провести аналіз практичного використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України;
- виявити проблеми і бар'єри у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах;
- розробити рекомендації щодо вдосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад;
- запропонувати нові форми підтримки вразливих груп населення.

Об'єктом дослідження є система соціального захисту населення на рівні територіальних громад України.

Предметом дослідження є інструменти підтримки соціально незахищених верств населення у територіальних громадах.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: теоретичний аналіз та узагальнення (для розкриття сутності поняття соціально незахищених верств населення); системний аналіз (для дослідження структури та взаємозв'язків елементів системи соціального захисту); порівняльний аналіз (для зіставлення різних інструментів соціальної підтримки); статистичний аналіз (для обробки та інтерпретації кількісних даних щодо реалізації соціальних програм);

метод експертних оцінок (для оцінювання ефективності наявних інструментів підтримки); контент-аналіз нормативно-правових документів (для дослідження законодавчого забезпечення соціального захисту); метод SWOT-аналізу (для виявлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз у процесі реалізації програм соціальної підтримки).

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх використання органами місцевого самоврядування для вдосконалення системи соціального захисту на місцевому рівні; закладами соціального захисту населення – для оптимізації надання соціальних послуг; науковими установами – для подальших досліджень у галузі соціальної політики.

Публікації. Мельничук Д.О. Інноваційні підходи у наданні соціальної допомоги: цифрові сервіси та електронне врядування. Тези Всеукраїнської конференції учнівської та студентської молоді «Публічне управління сталим розвитком територіальних громад», 26 березня 2025 року м.Київ, с. 115-117.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається з трьох розділів, висновку, списку використаної літератури та додатків. Основний текст пояснювальної записки кваліфікаційної роботи займає 86 сторінок, кількість додатків налічує 4 позицій. Дипломна робота містить 8 таблиць, 3 рисунки та 50 використаних літературних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Соціально незахищені верстви населення в соціальній структурі держави: їх характеристика та правовий статус

Соціальний захист населення як функція держави являє собою систему правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення гідного життєвого рівня, задоволення матеріальних і духовних потреб, зниження соціальної нерівності, гарантування соціальної стабільності в суспільстві. Об'єктивна необхідність соціального захисту виникає внаслідок існування ризиків соціально-економічного характеру, що загрожують життєдіяльності людини. Побудова ефективної системи соціального захисту потребує чіткого визначення категорій населення, які потребують підтримки, а також розроблення диференційованих інструментів соціальної допомоги [7].

Відомий український науковець О.Т. Риндзак [38] зазначає, що поняття «соціально незахищені верстви населення» широко використовується у нормативно-правових актах, наукових дослідженнях та публіцистиці, проте його зміст залишається недостатньо визначеним з наукової точки зору. Вітчизняна дослідниця Н. Андрусин [1] також підкреслює відсутність єдиного трактування даного поняття, що ускладнює формування цілісного підходу до розробки та реалізації соціальної політики. Відома науковиця у сфері соціальних наук І.І. Смирнова та інші [39] виокремлюють різні підходи до трактування поняття «соціально незахищені верстви населення»: економічний підхід акцентує увагу на недостатності матеріальних ресурсів; соціологічний підхід фокусується на обмеженості доступу до ресурсів розвитку та соціальній ексклюзивності; правовий підхід зосереджується на законодавчому закріпленні прав та гарантій для осіб, які потребують особливого захисту з боку держави.

Науковиця Я. Дубініна [18] визначає соціально незахищені верстви населення як групи осіб, які через дію об'єктивних чинників (вік, стан здоров'я, втрата працездатності тощо) не можуть самостійно забезпечити задоволення базових потреб та реалізацію своїх конституційних прав, що зумовлює необхідність надання їм державної підтримки. Вітчизняна науковиця О.А. Дороніна [15] зазначає, що класифікація соціально незахищених верств населення може здійснюватися за різними критеріями: за віковими характеристиками, станом здоров'я та працездатності, соціально-економічним статусом, впливом надзвичайних обставин. Українська вчена, яка спеціалізується на дослідженні соціально-економічних процесів і проблем соціального захисту населення Л.Г. Матвеева [23] звертає увагу на те, що посилення уваги до проблем соціально незахищених верств населення в Україні пов'язано з погіршенням соціально-економічної ситуації внаслідок військового конфлікту. Наслідки бойових дій зумовили формування нових груп соціально незахищеного населення: сім'ї загиблих військовослужбовців, особи з інвалідністю внаслідок війни, внутрішньо переміщені особи та інші. Вітчизняні науковці В.П. Антонюк та Ю.С. Залознова [3] відзначають, що внутрішньо переміщені особи як окрема категорія соціально незахищених верств населення потребують особливої уваги з огляду на масштабність явища та комплексність проблем, з якими вони стикаються. Українські дослідниці Т.І. Павлюк та І.Б. Юрчик [28] підкреслюють, що особи з інвалідністю внаслідок війни становлять значну частку серед соціально незахищених категорій населення в Україні, і окрім традиційних проблем, вони потребують комплексної реабілітації, протезування, психологічної підтримки, соціальної адаптації.

Поняття «соціально незахищені верстви населення» широко використовується у нормативно-правових актах, наукових дослідженнях, публіцистиці, проте його зміст залишається недостатньо визначеним з наукової точки зору. У науковій літературі існують різні підходи до трактування поняття «соціально незахищені верстви населення». Відповідно до економічного підходу до соціально незахищених відносять групи населення, які через недостатність

матеріальних ресурсів неспроможні забезпечити задоволення базових потреб та потребують фінансової підтримки з боку держави. Соціологічний підхід акцентує увагу на обмеженості доступу до ресурсів розвитку, соціальній ексклюзії, маргіналізації окремих груп населення. Правовий підхід фокусується на законодавчому закріпленні прав та гарантій для осіб, які потребують особливого захисту з боку держави [14].

На основі аналізу наукових джерел можна визначити соціально незахищені верстви населення як групи осіб, які через дію об'єктивних чинників (вік, стан здоров'я, втрата працездатності, втрата годувальника, відсутність житла, наслідки стихійного лиха чи збройного конфлікту тощо) не можуть самостійно забезпечити задоволення базових потреб та реалізацію своїх конституційних прав, що зумовлює необхідність надання їм державної підтримки [9]. Класифікація соціально незахищених верств населення може здійснюватися за різними критеріями. За віковими характеристиками виокремлюють дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, багатодітні сім'ї, одиноких батьків, осіб похилого віку. За станом здоров'я та працездатності – осіб з інвалідністю, осіб із хронічними захворюваннями, осіб із психічними розладами. За соціально-економічним статусом – малозабезпечені сім'ї, безробітних, бездомних осіб, осіб, які повернулися з місць позбавлення волі. За впливом надзвичайних обставин – внутрішньо переміщених осіб, біженців, осіб, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенної катастрофи чи бойових дій [15].

Посилення уваги до проблем соціально-незахищених верств населення в Україні пов'язано з погіршенням соціально-економічної ситуації внаслідок збройної агресії РФ на території України, що триває з 2014 року та переріс у повномасштабну війну в 2022 році. Наслідки бойових дій зумовили формування нових груп соціально незахищеного населення: сім'ї загиблих військовослужбовців, особи з інвалідністю внаслідок війни, внутрішньо переміщені особи, громадяни, які втратили житло та майно, особи з психічними травмами внаслідок військових дій [13]. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) як

окрема категорія соціально незахищених верств населення потребують особливої уваги з огляду на масштабність явища (за офіційними даними, станом на 2024 рік в Україні зареєстровано понад 3,5 мільйона ВПО) та комплексність проблем, з якими стикаються переміщені особи. Основними проблемами ВПО є забезпечення житлом, працевлаштування, доступ до медичних, освітніх та соціальних послуг, психологічна реабілітація, соціальна інтеграція у приймаючих громадах. Держава запровадила низку програм підтримки для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), спрямованих на полегшення їхньої соціальної адаптації та забезпечення базових потреб. Зокрема, було впроваджено механізм щомісячної грошової допомоги на покриття витрат на проживання та комунальні послуги. Додатково діють державні програми забезпечення житлом, які передбачають надання тимчасового або постійного житлового фонду за спрощеною процедурою. Значну увагу також приділено сприянню працевлаштуванню ВПО: передбачено пільги для роботодавців, які приймають переселенців на роботу, організовано спеціальні програми професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації, розширено доступ до центрів зайнятості. Розроблено додаткові заходи з психологічної підтримки, надання юридичних консультацій та доступу до соціальних послуг, що сприяють інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади та зміцненню їхніх соціально-економічних можливостей [4].

Особи з інвалідністю внаслідок війни становлять значну частку серед соціально незахищених категорій населення в Україні. За даними Міністерства соціальної політики, станом на 2024 рік в Україні нараховується близько 2,8 мільйона осіб з інвалідністю, і ця кількість постійно зростає через бойові дії. Окрім традиційних проблем, з якими стикаються особи з інвалідністю (бар'єрність середовища, дискримінація, обмежений доступ до працевлаштування, медичних та соціальних послуг), військовослужбовці та цивільні особи, які отримали інвалідність внаслідок війни, потребують комплексної реабілітації, протезування, психологічної підтримки, соціальної адаптації [19].

Структуру соціально незахищених верств населення можна представити у вигляді таблиці (Таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Структура соціально незахищених верств населення в Україні

Категорія	Підкатегорії	Особливості та потреби
Особи з інвалідністю	Особи з інвалідністю I, II, III групи; Діти з інвалідністю; Особи з інвалідністю внаслідок війни	Медична та соціальна реабілітація; Забезпечення технічними засобами реабілітації; Доступне середовище; Працевлаштування; Психологічна підтримка
Діти у складних життєвих обставинах	Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; Діти з сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах; Діти, постраждалі від військових дій	Забезпечення сімейними формами виховання; Соціальний супровід; Психологічна підтримка; Доступ до освіти
Особи похилого віку	Одинокі особи похилого віку; Особи, які потребують стороннього догляду	Догляд та підтримка; Медичне обслуговування; Соціальне обслуговування; Подолання самотності
Внутрішньо переміщені особи	ВПО працездатного віку; ВПО з інвалідністю; ВПО з дітьми; ВПО похилого віку	Житло; Працевлаштування; Доступ до соціальних послуг; Психологічна реабілітація; Соціальна інтеграція
Малозабезпечені сім'ї	Сім'ї з дітьми; Багатодітні сім'ї; Неповні сім'ї	Матеріальна підтримка; Допомога у працевлаштуванні; Соціальний супровід
Бездомні особи	Особи, які не мають житла; Особи, які повернулися з місць позбавлення волі	Забезпечення житлом; Соціальна адаптація; Реінтеграція у суспільство
Особи, постраждалі від насильства	Жертви домашнього насильства; Жертви торгівлі людьми	Захист та безпека; Психологічна реабілітація; Юридична допомога; Соціальна реінтеграція

Джерело: складено автором на основі [4, 13, 19]

Аналіз структури соціально незахищених верств населення свідчить про необхідність диференційованого підходу до розробки та реалізації програм соціальної підтримки з урахуванням специфічних потреб кожної категорії. Водночас, висока гетерогенність соціально незахищених верств населення зумовлює необхідність комплексного підходу до формування системи соціального захисту, що поєднує різні інструменти підтримки: грошові виплати, соціальні послуги, пільги, соціальну роботу [11]. Визначення соціально незахищених верств населення має не лише теоретичне, а й практичне значення,

оскільки слугує основою для формування державної соціальної політики, розподілу ресурсів, планування соціальних видатків бюджету. Закон України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» передбачає виділення 420,7 млрд грн на соціальний захист населення, що відповідає рівню очікуваних видатків 2024 року. Основними пріоритетами бюджету є захист українців від ризику бідності, підтримка осіб з інвалідністю, створення умов для виховання дітей у сімейному середовищі, розвиток системи соціальних послуг [3].

Складність визначення соціально незахищених верств населення пов'язана з необхідністю балансування між універсальним та адресним підходами до соціального захисту. Універсальний підхід передбачає надання однакового обсягу соціальних гарантій усім громадянам незалежно від їхніх доходів та соціального статусу, що забезпечує рівність прав та запобігає стигматизації отримувачів допомоги. Адресний підхід базується на точному визначенні потреб конкретних груп населення та спрямуванні ресурсів на задоволення цих потреб, що дозволяє ефективніше використовувати обмежені бюджетні кошти [18]. Зміни у соціально-економічній ситуації призводять до трансформації структури соціально незахищених верств населення та переосмислення підходів до визначення потреб у соціальному захисті. Традиційно соціально незахищеними вважалися категорії населення, які не могли забезпечити свої потреби через об'єктивні причини (вік, стан здоров'я, втрата годувальника). Нині до соціально незахищених все частіше відносять працюючих осіб, які через низький рівень оплати праці, нестабільну зайнятість, високе боргове навантаження не можуть забезпечити гідний рівень життя для себе та своїх родин [5].

Отже, поняття соціально незахищених верств населення охоплює різноманітні групи осіб, які через дію об'єктивних чинників не можуть самостійно забезпечити задоволення своїх базових потреб та реалізацію конституційних прав, що зумовлює необхідність надання їм державної підтримки. Формування ефективної системи соціального захисту потребує чіткого визначення категорій населення, які потребують підтримки, а також розроблення диференційованих інструментів соціальної допомоги з

урахуванням специфічних потреб кожної категорії. Високий ступінь гетерогенності соціально незахищених верств населення зумовлює необхідність комплексного підходу до формування системи соціального захисту, що поєднує різні інструменти підтримки: грошові виплати, соціальні послуги, пільги, соціальну роботу.

1.2. Інструменти соціальної підтримки на рівні територіальних громад

Реформа децентралізації, яка розпочалася в Україні у 2014 році, суттєво змінила підходи до організації соціального захисту на місцевому рівні, передавши значну частину повноважень та ресурсів органам місцевого самоврядування. Територіальні громади отримали більше можливостей для самостійного вирішення питань соціального розвитку, враховуючи місцеву специфіку та потреби населення. Водночас, розширення повноважень супроводжується підвищенням відповідальності щодо забезпечення соціального захисту вразливих категорій населення на місцевому рівні [10].

Система соціального захисту в територіальних громадах включає широкий спектр інструментів підтримки соціально незахищених верств населення, які можна класифікувати за різними критеріями: за формою надання, за джерелами фінансування, за цільовим призначенням, за категоріями отримувачів, за суб'єктами надання. Аналіз наукових джерел та нормативно-правових актів дозволяє виокремити основні інструменти соціальної підтримки, що використовуються на рівні територіальних громад [17]. Грошові виплати є найпоширенішим інструментом соціальної підтримки, що передбачає надання фінансових ресурсів для задоволення першочергових потреб соціально незахищених верств населення. На рівні територіальних громад грошові виплати можуть здійснюватися у формі адресної соціальної допомоги, матеріальної допомоги на вирішення побутових проблем, компенсаційних виплат, одноразової допомоги у зв'язку з надзвичайними обставинами. У структурі державного бюджету на 2025 рік на фінансову підтримку українських родин

передбачено 420,7 млрд грн, зокрема 19,7 млрд грн на допомогу малозабезпеченим родинам [3].

Основною перевагою грошових виплат є їхня адресність та гнучкість використання отриманих коштів відповідно до індивідуальних потреб отримувачів. Проте застосування грошових виплат як єдиного інструменту соціальної підтримки має певні обмеження, пов'язані з ризиками нецільового використання коштів, формування споживацьких настроїв та відсутністю стимулів для виходу із складних життєвих обставин. Тому важливо поєднувати грошові виплати з іншими інструментами соціальної підтримки, зокрема соціальними послугами [20]. Соціальні послуги представляють собою комплекс заходів з надання допомоги особам, сім'ям та групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», соціальні послуги можуть надаватися в різних формах: за місцем проживання, у стаціонарних, реабілітаційних установах та закладах, в інших установах та закладах соціальної підтримки (догляду). На розвиток системи соціальних послуг у державному бюджеті на 2025 рік передбачено 1,6 млрд грн, що на 50% більше, ніж у 2024 році [3, 12].

Базові соціальні послуги, які мають забезпечуватися на рівні територіальних громад, включають: догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; соціальну адаптацію; соціальну інтеграцію та реінтеграцію; консультування; соціальний супровід; представництво інтересів; посередництво; соціальну профілактику; натуральну допомогу; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; переклад жестовою мовою; догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; супровід під час інклюзивного навчання; інформування [12].

На рівні територіальних громад важливу роль у наданні соціальних послуг відіграють центри надання соціальних послуг, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центри соціальних служб,

навчально-реабілітаційні центри, спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, та інші надавачі соціальних послуг. Важливою інновацією є створення Центрів життєстійкості, які надають комплексні послуги психосоціальної підтримки для осіб та сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах або належать до вразливих груп населення. На оплату вартості комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості в державному бюджеті на 2025 рік передбачено 604,8 млн грн [3].

Пільги як інструмент соціальної підтримки представляють собою повне або часткове звільнення від виконання певних обов'язків або надання додаткових прав окремим категоріям громадян. На рівні територіальних громад найпоширенішими є пільги на оплату житлово-комунальних послуг, пільговий проїзд у громадському транспорті, пільги на придбання ліків, санаторно-курортне лікування, зубопротезування. На виплату житлових субсидій і пільг у державному бюджеті на 2025 рік передбачено 42,3 млрд грн [3]. Основними перевагами пільг є адресність та цільовий характер використання. Водночас, система пільг в Україні потребує реформування з метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів та забезпечення соціальної справедливості [8].

Житлова підтримка є важливим інструментом соціального захисту вразливих категорій населення, особливо внутрішньо переміщених осіб, які втратили житло внаслідок бойових дій. Територіальні громади можуть надавати житлову підтримку у різних формах: забезпечення соціальним житлом, тимчасовим житлом, кредитування на придбання або будівництво житла, компенсація витрат на оренду житла. З кінця січня 2025 року планується запуск нового інструменту підтримки для ВПО – субсидій на оренду житла, право на які матиме будь-яка родина ВПО, яка не може самостійно оплатити оренду житла [3].

Психосоціальна підтримка набуває особливого значення в умовах воєнного стану та масових травматичних переживань населення. Територіальні

громади розвивають систему психологічної допомоги, яка включає індивідуальні та групові консультації, групи підтримки, тренінги з розвитку стресостійкості, програми реабілітації для осіб, які пережили психотравмуючі події. Важливу роль у наданні психосоціальної підтримки відіграють Центри життєстійкості, які створюються на базі територіальних громад за підтримки Міністерства соціальної політики України та міжнародних організацій [1]. Соціальне замовлення є інноваційним інструментом соціальної підтримки, що передбачає закупівлю соціальних послуг у недержавних суб'єктів за рахунок бюджетних коштів на конкурсній основі. Використання соціального замовлення дозволяє підвищити якість та доступність соціальних послуг, залучити додаткові ресурси громадських та благодійних організацій, розширити мережу надавачів соціальних послуг.

Реабілітація як інструмент соціальної підтримки спрямована на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму та здатності до виконання певних видів діяльності. На рівні територіальних громад реабілітаційні послуги можуть надаватися в реабілітаційних установах, на базі медичних закладів, у реабілітаційних відділеннях територіальних центрів соціального обслуговування. На реабілітацію осіб з інвалідністю в державному бюджеті на 2025 рік передбачено 6,7 млрд грн, зокрема 4,6 млрд грн на забезпечення додатковими засобами реабілітації, 1,1 млрд грн на протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності, 1 млрд грн на реабілітацію дітей з інвалідністю [3].

Підтримка сімей з дітьми є важливим напрямом соціальної політики на рівні територіальних громад. Інструменти підтримки сімей з дітьми включають грошові виплати (допомога при народженні дитини, допомога на дітей одиноким матерям, допомога малозабезпеченим сім'ям), соціальні послуги (соціальний супровід, дитячі садки, позашкільні заклади), пільги (на оплату житлово-комунальних послуг, харчування дітей у навчальних закладах), послуги раннього втручання, інклюзивну освіту. Особлива увага приділяється створенню умов для того, щоб кожна дитина зростала в сімейному середовищі. На соціальний захист

дітей та сім'ї у державному бюджеті на 2025 рік передбачено 27,4 млрд грн, зокрема значне збільшення видатків на фінансування сімейних форм виховання: на утримання дітей у патронатних сім'ях – 251,7 млн грн (+325% порівняно з 2024 роком), на послугу патронату над дитиною – 155 млн грн (+218%), на підтримку дітей-сиріт у малих і великих прийомних сім'ях (дитячих будинках сімейного типу) – 2,5 млрд грн (+25%) [3].

Інформаційно-консультаційна підтримка передбачає надання інформації та консультацій з питань соціального захисту, отримання соціальних виплат та послуг, правової допомоги, працевлаштування, освіти, охорони здоров'я тощо. На рівні територіальних громад інформаційно-консультаційна підтримка може надаватися через консультаційні пункти, інформаційні центри, гарячі лінії, мобільні бригади, соціальні медіа, веб-портали соціального захисту [6].

У таблиці 1.2 представлено основні інструменти соціальної підтримки, що використовуються на рівні територіальних громад, їх цілі та форми реалізації.

Таблиця 1.2

Основні інструменти соціальної підтримки на рівні територіальних громад

Інструмент	Цілі	Форми реалізації
Грошові виплати	Забезпечення мінімального рівня доходу; Компенсація додаткових витрат; Підтримка у кризових ситуаціях	Адресна соціальна допомога; Матеріальна допомога; Компенсаційні виплати; Одноразова допомога
Соціальні послуги	Допомога у подоланні складних життєвих обставин; Соціальна адаптація та інтеграція; Профілактика складних життєвих обставин	Догляд; Підтримане проживання; Соціальний супровід; Консультування; Посередництво; Соціальна профілактика
Пільги	Зменшення фінансового навантаження; Забезпечення доступу до певних товарів та послуг	Пільги на оплату житлово-комунальних послуг; Пільговий проїзд; Пільги на ліки; Санаторно-курортне лікування
Житлова підтримка	Забезпечення житлом; Покращення житлових умов	Соціальне житло; Тимчасове житло; Кредитування; Компенсація витрат на оренду
Психосоціальна підтримка	Психологічна допомога; Подолання травматичних переживань; Розвиток життєстійкості	Індивідуальні та групові консультації; Групи підтримки; Тренінги; Реабілітаційні програми
Інтегровані соціальні послуги	Комплексне вирішення проблем; Міжвідомча взаємодія	Фронт-офіси соціального захисту; Кейс-менеджмент; Міжвідомчі команди

Соціальне замовлення	Розширення переліку та підвищення якості соціальних послуг; Залучення недержавних суб'єктів	Конкурсні закупівлі соціальних послуг; Делегування повноважень
Реабілітація	Відновлення та компенсація порушених функцій; Соціальна інтеграція	Медична реабілітація; Соціальна реабілітація; Професійна реабілітація; Психологічна реабілітація
Підтримка сімей з дітьми	Створення умов для виховання дітей у сімейному середовищі; Підтримка батьківського потенціалу	Грошові виплати; Сімейні форми виховання; Послуги раннього втручання; Інклюзивна освіта
Інформаційно-консультаційна підтримка	Підвищення обізнаності про доступні ресурси; Сприяння самостійному вирішенню проблем	Консультаційні пункти; Інформаційні центри; Гарячі лінії; Мобільні бригади

Джерело: складено автором на основі [1, 2, 3, 6, 16]

Ефективність використання інструментів соціальної підтримки на рівні територіальних громад залежить від низки чинників: відповідності інструментів потребам соціально незахищених верств населення, узгодженості інструментів між собою, достатності ресурсного забезпечення, кваліфікації соціальних працівників, рівня міжвідомчої взаємодії, залучення неурядових організацій та бізнесу до надання соціальних послуг [21].

Перспективними напрямками розвитку інструментів соціальної підтримки на рівні територіальних громад є: підвищення адресності соціальної допомоги, інтеграція грошових виплат та соціальних послуг, розвиток превентивних інструментів соціальної підтримки, розширення спектру реабілітаційних послуг, впровадження інноваційних технологій соціальної роботи, розвиток соціального підприємництва [22].

Таким чином, основними інструментами соціальної підтримки на рівні територіальних громад є грошові виплати, соціальні послуги, пільги, житлова підтримка, психосоціальна підтримка, інтегровані соціальні послуги, соціальне замовлення, реабілітація, підтримка сімей з дітьми, інформаційно-консультаційна підтримка. Ефективність використання інструментів соціальної підтримки залежить від їх відповідності потребам соціально незахищених верств населення, узгодженості між собою, достатності ресурсного забезпечення,

кваліфікації соціальних працівників, рівня міжвідомчої взаємодії, залучення неурядових організацій та бізнесу до надання соціальних послуг.

1.3. Теоретичні основи соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення в Україні

Соціальна політика як система принципів, методів та інструментів регулювання соціально-економічних відносин з метою забезпечення соціальної стабільності, соціальної справедливості та соціального прогресу відіграє важливу роль у функціонуванні будь-якої держави. В Україні соціальна політика формується та реалізується в умовах складних трансформаційних процесів, пов'язаних з переходом від командно-адміністративної до ринкової економіки, реформуванням системи державного управління, децентралізацією влади, а також в умовах військового конфлікту, що має суттєвий вплив на соціально-економічну ситуацію в країні [23]. Теоретичні основи соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення в Україні формуються на перетині різних наукових дисциплін: економіки, соціології, політології, права, психології, соціальної роботи. Комплексний міждисциплінарний підхід дозволяє розглядати соціальну політику як багатовимірне явище, що має економічні, соціальні, правові, організаційні, морально-етичні аспекти [24].

Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити основні теоретичні підходи до формування соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення: ліберальний, соціал-демократичний, консервативний, патерналістський. Ліберальний підхід акцентує увагу на індивідуальній відповідальності, мінімальному втручанні держави у соціальну сферу, адресній підтримці найбільш вразливих категорій населення. Соціал-демократичний підхід базується на принципах універсальності соціального захисту, високого рівня перерозподілу доходів через податкову систему, активної ролі держави у забезпеченні соціальних гарантій. Консервативний підхід орієнтований на збереження традиційних цінностей, підтримку сім'ї як основного інституту

соціалізації, розвиток страхових принципів соціального захисту. Патерналістський підхід передбачає домінуючу роль держави у забезпеченні соціального захисту, високий рівень соціальних гарантій, обмежену індивідуальну відповідальність [27].

Соціальна політика України на сучасному етапі поєднує елементи різних теоретичних підходів, що відображає складність трансформаційних процесів та пошук оптимальної моделі соціального захисту в умовах обмежених ресурсів та зростаючих соціальних потреб. Трансформація соціальної політики України відбувається у напрямі від патерналістської моделі, успадкованої від радянської системи, до більш ліберальної моделі з елементами соціал-демократичного підходу, що передбачає розвиток адресних програм соціальної підтримки, активізацію індивідуальної відповідальності, децентралізацію соціальних послуг, розвиток соціального партнерства [25].

Нормативно-правову основу соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення в Україні становлять Конституція України, «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» [35], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [36], «Про місцеве самоврядування в Україні» [37], а також Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки» [33] та інші нормативно-правові акти. Особливу увагу питанням забезпечення прав людини, зокрема вразливих категорій, в умовах особливих правових режимів приділено в спеціальних наукових дослідженнях [34].

Стратегічні засади соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення визначаються Стратегією подолання бідності, Національною стратегією у сфері прав людини, Стратегією інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення, Національною стратегією створення безбар'єрного простору в Україні, Державною стратегією регіонального розвитку, а також секторальними

стратегіями у сфері деінституціалізації, реформування системи соціальних послуг, розвитку освіти, охорони здоров'я, житлової політики [29].

Концептуальними засадами сучасної соціальної політики України щодо підтримки вразливих груп населення є (Рис 1.1).

Система соціального захисту в Україні включає три основні складові: соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальну допомогу.

Соціальне страхування базується на принципах солідарності, обов'язковості, пропорційності внесків та виплат, та реалізується через систему загальнообов'язкового державного соціального страхування, яка включає пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, страхування на випадок безробіття, медичне страхування. Реформа системи соціального страхування, запланована на 2025 рік, має на меті зробити систему більш стійкою та справедливою, забезпечити комплексну підтримку для осіб, які отримали шкоду здоров'ю [3].

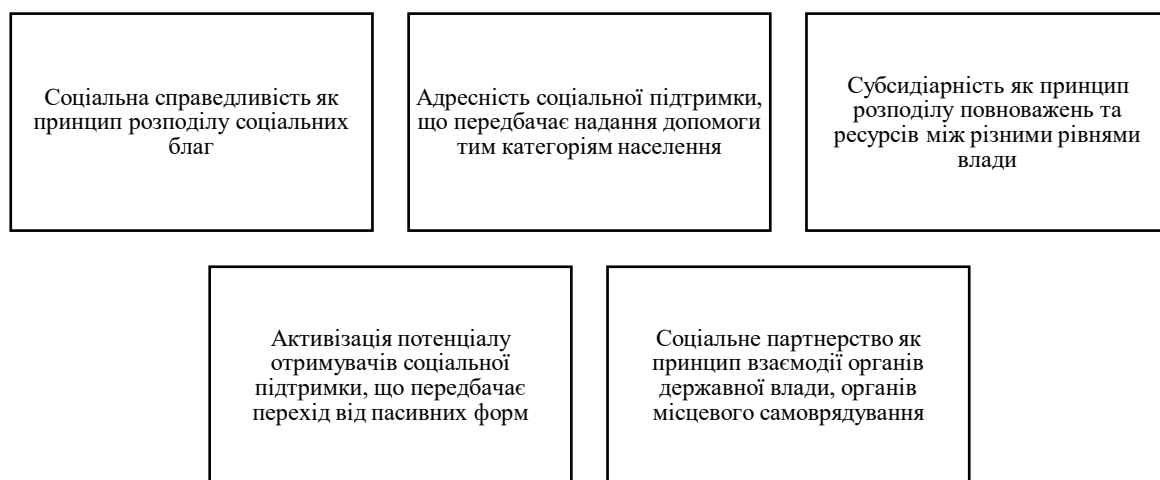

Рис 1.1. Концептуальні засади сучасної соціальної політики України щодо підтримки вразливих груп населення

Джерело: складено автором за [35,40]

Соціальне забезпечення спрямоване на надання допомоги та підтримки особам, які не можуть самостійно забезпечити свої потреби з об'єктивних причин (вік, стан здоров'я, втрата годувальника). Соціальне забезпечення реалізується через систему пенсій, соціальних виплат, пільг, соціальних послуг, соціального обслуговування. Реформа солідарної пенсійної системи, запланована на 2025 рік, має на меті зробити систему більш стійкою та справедливою [3].

Соціальна допомога надається на адресній основі особам та сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах та не можуть самостійно їх подолати. Соціальна допомога включає грошові виплати, натуральну допомогу, соціальні послуги, соціальний супровід. З метою підвищення ефективності соціальної допомоги планується запровадження нового інструменту підтримки – базової соціальної допомоги, яка має замінити низку дрібних і розсинхронізованих програм, консолідувати їх в одну – суттєвого розміру, яка зможе стати дієвим інструментом у подоланні бідності для вразливих родин [3].

На рівні територіальних громад соціальна політика щодо підтримки вразливих груп населення реалізується через місцеві програми соціального захисту, діяльність закладів соціального захисту та надання соціальних послуг, виплату місцевих соціальних допомог, пільг та субсидій, соціальну роботу з різними категоріями населення. Ефективність соціальної політики на місцевому рівні залежить від інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, наявності кваліфікованих кадрів, достатності фінансових ресурсів, рівня міжвідомчої взаємодії, залучення громадськості до формування та реалізації соціальних програм [30].

Основні пріоритети соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення в Україні відображені у Державному бюджеті на 2025 рік, який передбачає фінансування таких напрямів:

- захист українців від ризику бідності (19,7 млрд грн на підтримку малозабезпеченим родинам);

- підтримка осіб з інвалідністю (6,7 млрд грн на соціальний захист осіб з інвалідністю);
- створення умов для виховання дітей у сімейному середовищі (27,4 млрд грн на соціальний захист дітей та сім'ї);
- розвиток системи соціальних послуг (1,6 млрд грн на розвиток системи соціальних послуг);
- підтримка внутрішньо переміщених осіб (збереження виплат на проживання для ВПО, запуск субсидій на оренду житла);
- забезпечення житлово-комунальними послугами (42,3 млрд грн на виплату житлових субсидій і пільг) [3].

Порівняльний аналіз теоретичних підходів до формування соціальної політики та практики реалізації соціальних програм в Україні дозволяє виявити певні невідповідності, які потребують вирішення. Зокрема, існує невідповідність між декларуванням принципу адресності соціальної підтримки та збереженням значної кількості категоріальних пільг, що не враховують реальний рівень добробуту отримувачів. Також спостерігається невідповідність між проголошенням принципу субсидіарності та недостатньою інституційною спроможністю органів місцевого самоврядування для реалізації соціальних функцій. Існує розрив між стратегічними цілями соціальної політики та обмеженістю ресурсів для їх досягнення, що зумовлює необхідність пошуку інноваційних механізмів фінансування соціальних програм [31].

Одним з ключових викликів для соціальної політики України є балансування між універсальністю та адресністю соціальної підтримки. Універсальний підхід забезпечує рівний доступ до соціальних гарантій для всіх громадян, запобігає стигматизації отримувачів допомоги, проте вимагає значних бюджетних витрат. Адресний підхід дозволяє ефективніше використовувати обмежені ресурси, спрямовуючи їх на підтримку найбільш потребуючих категорій населення, проте вимагає розробки та впровадження складних механізмів оцінки потреб, що супроводжується ризиками помилок включення

(надання допомоги тим, хто її не потребує) та помилок виключення (ненадання допомоги тим, хто її потребує) [32].

Таким чином, теоретичні основи соціальної політики щодо підтримки вразливих груп населення в Україні формуються на перетині різних наукових дисциплін та теоретичних підходів, що відображає складність трансформаційних процесів у соціальній сфері. Сучасна соціальна політика України поєднує елементи різних моделей соціального захисту, прагнучи до балансу між соціальною справедливістю та економічною ефективністю, універсальністю та адресністю, державною відповідальністю та індивідуальною ініціативою. Перспективні напрями розвитку соціальної політики включають підвищення адресності соціальної допомоги, інтеграцію соціальних виплат та послуг, розвиток превентивних механізмів соціального захисту, децентралізацію соціальних послуг, розвиток соціального партнерства.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ

2.1. Методика дослідження ефективності інструментів підтримки

Оцінка ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення є важливим елементом формування та реалізації соціальної політики на рівні територіальних громад. Методично обґрунтована оцінка дозволяє визначити, наскільки застосовані інструменти сприяють досягненню поставлених цілей, виявити сильні та слабкі сторони існуючих механізмів підтримки, виробити рекомендації щодо їх вдосконалення. Методика дослідження ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення базується на загальнонаукових принципах об'єктивності, системності, комплексності та враховує специфіку соціальної сфери [39].

Концептуальною основою методики дослідження ефективності інструментів підтримки є розуміння ефективності як співвідношення між досягнутими результатами та витраченими ресурсами, а також як ступеня досягнення поставлених цілей. У контексті соціальної політики можна виокремити кілька видів ефективності: економічну (співвідношення між витратами та отриманими результатами), соціальну (ступінь задоволення соціальних потреб, поліпшення якості життя), інституційну (якість організаційної структури, управління, координації), політичну (рівень громадської підтримки, легітимність) [40]. Методика дослідження ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення включає кілька взаємопов'язаних етапів: формулювання мети та завдань дослідження, визначення об'єкта та предмета дослідження, розробка теоретичної моделі дослідження, вибір методів збору та аналізу даних, розробка інструментарію дослідження, збір та обробка даних, аналіз та інтерпретація результатів, формулювання висновків та рекомендацій [2].

Основними критеріями ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення є:

- адресність – ступінь охоплення цільової групи та відсутність непередбачених отримувачів.
- результативність – ступінь досягнення поставлених цілей та завдань.
- економічність – співвідношення витрат та отриманих результатів.
- вплив - довгострокові наслідки для бенефіціарів та суспільства в цілому.
- стійкість – здатність продовжувати надання підтримки без постійного зовнішнього фінансування.
- доступність – фізична, фінансова, інформаційна доступність підтримки для цільової групи.
- якість – відповідність наданої підтримки встановленим стандартам та потребам отримувачів.
- задоволеність – ступінь задоволення отримувачів наданою підтримкою [15].

Статистичний аналіз дозволяє оцінити кількісні показники ефективності інструментів підтримки: кількість отримувачів, обсяг наданої допомоги, динаміку змін у добробуті цільових груп. Джерелами статистичних даних можуть бути офіційна статистика (звіти Державної служби статистики, Міністерства соціальної політики, обласних та районних управлінь соціального захисту), адміністративні дані надавачів соціальних послуг, реєстри отримувачів соціальної допомоги [18].

Аналіз документів передбачає вивчення нормативно-правових актів, програм соціального захисту, звітів про виконання бюджету, стратегій розвитку громад, проектної документації, результатів попередніх досліджень. Аналіз документів дозволяє визначити правові та організаційні засади функціонування інструментів підтримки, виявити потенційні суперечності та прогалини, оцінити відповідність інструментів стратегічним цілям соціальної політики [19].

Опитування є одним з найпоширеніших методів збору даних для оцінки ефективності інструментів підтримки. Анкетування дозволяє отримати кількісні дані про рівень задоволеності отримувачів, доступність та якість підтримки, наявні проблеми та потреби. Інтерв'ю забезпечує глибше розуміння проблем та потреб отримувачів, їхнього досвіду взаємодії з системою соціального захисту. Фокус-групи сприяють виявленню спільних проблем та потреб, генеруванню ідей щодо вдосконалення інструментів підтримки [14].

Експертні оцінки передбачають залучення фахівців у галузі соціального захисту, представників органів місцевого самоврядування, громадських організацій, науковців для оцінки ефективності інструментів підтримки на основі їхнього професійного досвіду та знань. Експертні оцінки можуть здійснюватися у формі експертного опитування, дельфі-методу, методу аналізу ієрархій, методу експертних комісій. SWOT-аналіз є комплексним методом оцінки, що дозволяє визначити сильні та слабкі сторони інструментів підтримки, а також можливості та загрози зовнішнього середовища. SWOT-аналіз сприяє формуванню цілісного бачення ситуації та виробленню стратегічних рішень щодо вдосконалення інструментів підтримки. Кейс-стаді передбачає детальне вивчення окремих випадків надання підтримки соціально незахищеним верствам населення для глибшого розуміння процесів, механізмів, чинників успіху та невдач. Кейс-стаді дозволяє виявити кращі практики та можливості їх поширення, а також типові проблеми та шляхи їх вирішення [42].

Бенчмаркінг як метод оцінки ефективності передбачає порівняння інструментів підтримки, що використовуються в різних громадах, регіонах, країнах, з метою виявлення найкращих практик та можливостей їх адаптації до місцевих умов. Бенчмаркінг сприяє обміну досвідом, стимулює інновації та вдосконалення інструментів підтримки [43].

Для комплексної оцінки ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення доцільно використовувати систему індикаторів, які охоплюють різні аспекти функціонування системи соціального захисту (Таблиця 2.1).

Система індикаторів ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення

Група індикаторів	Приклади індикаторів	Джерела даних
Індикатори охоплення	Частка соціально незахищених осіб, які отримують підтримку; Частка витрат, що спрямовуються на підтримку цільових груп; Частка неправомірно наданої підтримки	Статистичні дані; Адміністративні дані; Опитування населення
Індикатори доступності	Час очікування на отримання підтримки; Вартість отримання підтримки для бенефіціара; Рівень інформованості про доступні інструменти підтримки	Адміністративні дані; Опитування отримувачів; Опитування населення
Індикатори якості	Відповідність наданої підтримки стандартам; Рівень кваліфікації надавачів послуг; Рівень задоволеності отримувачів	Аналіз документів; Опитування отримувачів; Спостереження
Індикатори результативності	Зменшення рівня бідності серед цільових груп; Поліпшення умов життя отримувачів; Підвищення соціальної активності та інтеграції	Статистичні дані; Опитування отримувачів; Експертні оцінки
Індикатори впливу	Довгострокові зміни у добробуті цільових груп; Зміни у соціальній структурі суспільства; Зміни у ставленні суспільства до соціально незахищених груп	Лонгітюдні дослідження; Соціологічні опитування; Експертні оцінки
Індикатори економічності	Вартість надання одиниці підтримки; Співвідношення адміністративних та програмних витрат; Економія коштів у порівнянні з альтернативними інструментами	Аналіз бюджету; Аналіз витрат та вигод; Експертні оцінки
Індикатори стійкості	Наявність довгострокового фінансування; Інституційна спроможність надавачів послуг; Рівень міжсекторної взаємодії та партнерства	Аналіз документів; Експертні оцінки; Опитування стейкхолдерів

Джерело: складено автором на основі [35, 37, 40]

Особливістю методики дослідження ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад є необхідність врахування місцевого контексту, специфіки соціально-економічного розвитку громади, демографічної структури населення, наявних ресурсів та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування [24].

Дослідження ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення може стикатися з рядом методологічних викликів: складність виміру соціальних результатів та впливу, часовий розрив між втручанням та проявом результатів, вплив зовнішніх чинників, складність встановлення причинно-наслідкових зв'язків, обмеженість даних, етичні аспекти дослідження вразливих груп [25]. Для подолання методологічних викликів доцільно використовувати комбінацію кількісних та якісних методів дослідження, забезпечувати тріангуляцію даних (використання різних джерел та методів збору даних для підвищення достовірності результатів), залучати до дослідження різних стейкхолдерів (надавачів та отримувачів послуг, представників органів влади, громадських організацій), використовувати лонгітюдні дослідження для оцінки довгострокових результатів та впливу [26].

Важливим аспектом методики дослідження ефективності інструментів підтримки є етичні принципи, які включають: повагу до гідності та прав учасників дослідження, добровільність участі, інформовану згоду, конфіденційність та захист персональних даних, врахування особливих потреб вразливих груп, відповідальне використання та поширення результатів дослідження [17]. Для забезпечення практичної цінності результатів дослідження ефективності інструментів підтримки необхідно залучати до процесу оцінки представників цільових груп та інших стейкхолдерів, забезпечувати зворотній зв'язок щодо результатів дослідження, використовувати результати для вдосконалення програм та політик, поширювати кращі практики та уроки [18].

У контексті воєнного стану та масового внутрішнього переміщення населення особливої ваги набуває дослідження ефективності інструментів підтримки внутрішньо переміщених осіб та громад, що їх приймають. Методика такого дослідження може включати оцінку доступності та якості житла для ВПО, можливостей працевлаштування, доступу до медичних, освітніх та соціальних послуг, соціальної інтеграції у приймаючих громадах, психологічної реабілітації.

Таким чином, методика дослідження ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення базується на загальнонаукових

принципах та враховує специфіку соціальної сфери. Ефективність інструментів підтримки оцінюється за критеріями адресності, результативності, економічності, впливу, стійкості, доступності, якості, задоволеності. Для оцінки використовуються різні методи збору та аналізу даних: статистичний аналіз, аналіз документів, опитування, експертні оцінки, SWOT-аналіз, кейс-стаді, бенчмаркінг. Комплексна оцінка ефективності інструментів підтримки соціально незахищених верств населення сприяє вдосконаленню соціальної політики, підвищенню якості соціальних послуг, раціональному використанню ресурсів, поліпшенню якості життя вразливих груп населення.

2.2. Оцінка результатів дослідження використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України

Дослідження використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України має особливе значення в контексті реформи децентралізації та зростаючих потреб населення у соціальному захисті внаслідок військового конфлікту. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади, що розпочалася у 2014 році, передбачає передачу значного обсягу повноважень та ресурсів на рівень територіальних громад, у тому числі у сфері соціального захисту населення. Органи місцевого самоврядування отримали можливість самостійно визначати пріоритети соціальної політики на місцевому рівні, розробляти та реалізовувати програми соціальної підтримки, надавати соціальні послуги, враховуючи потреби мешканців громади.

Аналіз практики використання інструментів соціальної підтримки базується на дослідженні, проведеному у 2024 році (Таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Опис методології дослідження та характеристика досліджуваних громад

Критерії оцінювання	Показники	Значення
Основні інструменти соціальної підтримки та їх поширеність	Грошові виплати	87% громад мають місцеві програми соціальної допомоги
	Соціальні послуги	73% громад мають власні заклади, що надають соціальні послуги
	Психосоціальна підтримка	Використовується у 76% громад при роботі з ВПО
	Житлова підтримка	57% громад забезпечують тимчасовим житлом ВПО
	Соціальне замовлення	Найменш поширений інструмент (2,5% згадувань)
Поширеність соціальних послуг	Догляд вдома	92%
	Соціальний супровід	87%
	Консультування	85%
	Натуральна допомога	82%
	Соціальна адаптація	67%
	Денний догляд	58%
	Соціальна профілактика	53%
Цільові категорії отримувачів соціальної підтримки	Сім'ї з дітьми	91% громад мають спеціальні програми
	Особи з інвалідністю	79% громад мають спеціальні програми
	Внутрішньо переміщені особи	82% громад мають спеціальні програми
	Особи похилого віку	85% громад мають спеціальні програми
Основні проблеми реалізації програм соціальної підтримки	Фінансові	89% громад відзначають недостатність фінансових ресурсів
	Кадрові	81% відзначають дефіцит кваліфікованих кадрів
	Інформаційно-комунікаційні	73% отримувачів відзначають відсутність повної інформації
	Інфраструктурні	78% громад відзначають недостатній розвиток мережі закладів
	Координаційні	72% відзначають проблеми з координацією дій
Фінансування соціальної сфери	Державний бюджет 2025	6,7 млрд грн на соціальний захист осіб з інвалідністю
		27,4 млрд грн на соціальний захист дітей та сім'ї

		1,6 млрд грн на розвиток системи соціальних послуг
Досягнуті результати	Збільшення обсягу наданої допомоги	28,7% згадувань у звітах
	Розширення переліку соціальних послуг	23,9% згадувань у звітах
	Підвищення якості соціальних послуг	17,5% згадувань у звітах
	Зростання кількості отримувачів	15,3% згадувань у звітах

В рамках дослідження було проведено опитування представників 5 територіальних громад та отримувачів соціальних послуг. Детальні результати опитування представлені у Додатку В. Результати дослідження свідчать про значну диференціацію у використанні інструментів соціальної підтримки в різних територіальних громадах, що зумовлено відмінностями у ресурсному забезпеченні, інституційній спроможності, соціально-демографічній структурі населення, специфіці соціальних проблем, наявності партнерських організацій. Водночас, можна виокремити загальні тенденції у використанні інструментів соціальної підтримки на рівні територіальних громад. Грошові виплати залишаються найпоширенішим інструментом соціальної підтримки в територіальних громадах України. На рівні територіальних громад грошові виплати здійснюються у формі місцевих програм соціальної допомоги, матеріальної допомоги у зв'язку з надзвичайними обставинами, компенсаційних виплат. За результатами дослідження, 87% опитаних територіальних громад мають місцеві програми соціальної допомоги, які передбачають грошові виплати для різних категорій соціально незахищених мешканців: осіб з інвалідністю, ветеранів війни, багатодітних сімей, дітей-сиріт, одиноких осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб. Обсяг грошових виплат відрізняється в різних громадах і залежить від фінансової спроможності місцевого бюджету.

Результати дослідження демонструють різний ступінь поширення програм соціальної підтримки за категоріями вразливих груп населення. Найбільш розповсюдженими є програми підтримки сімей з дітьми, найменш поширеними

— програми для осіб з інвалідністю, що демонструє певні пріоритети соціальної політики на місцевому рівні (Рис 2.1).

Проведені опитування отримувачів грошових виплат свідчить про їх ключову роль у забезпеченні базових потреб соціально незахищених верств населення. 76% опитаних зазначили, що грошові виплати є основним або єдиним джерелом доходу для їхніх родин. Водночас, 69% респондентів вказали на недостатній розмір грошових виплат для забезпечення гідного рівня життя, 42% скаржилися на складну процедуру оформлення допомоги, 23% зіткнулися з затримками у виплатах.

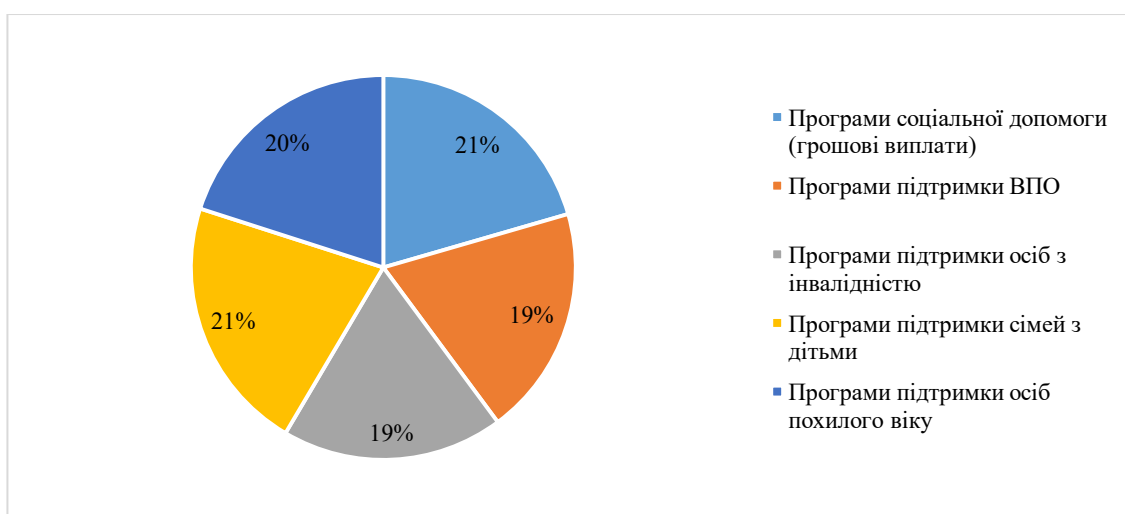

Рис 2.1. Ступінь поширення програм соціальної підтримки за категоріями вразливих груп населення.

Джерело: сформовано автором

Експерти відзначають необхідність підвищення адресності грошових виплат та забезпечення їх відповідності реальним потребам отримувачів [49]. Соціальні послуги як інструмент підтримки соціально незахищених верств населення набувають все більшого значення в територіальних громадах України. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», органи місцевого самоврядування забезпечують надання базових соціальних послуг на рівні громади. На розвиток системи соціальних послуг у державному бюджеті на 2025 рік передбачено 1,6 млрд грн, що на 50% більше, ніж у 2024 році [3, 12].

За результатами дослідження, 73% опитаних територіальних громад мають власні заклади, що надають соціальні послуги: центри надання соціальних

послуг, територіальні центри соціального обслуговування, центри соціальних служб, інклюзивно-ресурсні центри. Найпоширенішими соціальними послугами в громадах є: догляд вдома (92% громад), соціальний супровід (87% громад), консультування (85% громад), натуральна допомога (82% громад), соціальна адаптація (67% громад), денний догляд (58% громад), соціальна профілактика (53% громад) [48]. Аналіз якості та доступності соціальних послуг у територіальних громадах свідчить про наявність певних проблем.

Детальний аналіз поширеності різних видів соціальних послуг (таблиця 2.3) показує значну перевагу послуг догляду вдома та консультативно-супроводжувальних послуг порівняно з послугами денного догляду і соціальної профілактики, що свідчить про домінування традиційних форм соціальної підтримки.

Таблиця 2.3

Поширеність соціальних послуг у територіальних громадах

Вид соціальної послуги	Відсоток громад, які надають послугу
Догляд вдома	92%
Соціальний супровід	87%
Консультування	85%
Натуральна допомога	82%
Соціальна адаптація	67%
Денний догляд	58%
Соціальна профілактика	53%

Джерело: сформовано автором

Програми підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є актуальним напрямом соціальної політики на рівні територіальних громад в умовах масового внутрішнього переміщення населення внаслідок російсько-української війни. За офіційними даними Міністерства соціальної політики, станом на 2024 рік в Україні зареєстровано понад 3,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Державний бюджет на 2025 рік передбачає збереження виплат на проживання для ВПО як кризової виплати, а також запуск нового інструменту підтримки - субсидій на оренду житла для ВПО [3].

На рівні територіальних громад програми підтримки ВПО включають різні інструменти: надання тимчасового житла, сприяння у працевлаштуванні, психосоціальна підтримка, допомога в інтеграції у приймаючу громаду. За результатами дослідження, 82% опитаних територіальних громад мають спеціальні програми або заходи для підтримки ВПО. Найпоширенішими формами підтримки є: надання інформаційно-консультаційних послуг (95% громад), сприяння у доступі до медичних та освітніх послуг (89% громад), психологічна підтримка (76% громад), допомога у працевлаштуванні (64% громад), забезпечення тимчасовим житлом (57% громад) [12].

Опитування внутрішньо переміщених осіб свідчать про наявність певних проблем у їх підтримці на рівні територіальних громад. Найгострішими проблемами для ВПО є: відсутність постійного житла (86% опитаних), складнощі з працевлаштуванням (72%), недостатній розмір державної допомоги (68%), бюрократичні перешкоди при оформленні документів та допомоги (57%), психологічні проблеми, пов'язані з адаптацією до нового місця проживання (53%), труднощі з інтеграцією у приймаючу громаду (47%) [46]. Програми підтримки осіб з інвалідністю набувають особливого значення в умовах зростання кількості осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій. За даними Міністерства соціальної політики, станом на 2024 рік в Україні проживає близько 2,8 мільйона осіб з інвалідністю, і ця кількість постійно зростає через бойові дії. На соціальний захист осіб з інвалідністю в державному бюджеті на 2025 рік передбачено 6,7 млрд грн, зокрема на забезпечення додатковими засобами реабілітації, протезування та ортезування, реабілітацію дітей з інвалідністю [3].

На рівні територіальних громад програми підтримки осіб з інвалідністю включають різні інструменти: реабілітаційні послуги, забезпечення технічними засобами реабілітації, створення безбар'єрного середовища, сприяння у працевлаштуванні, соціальна інтеграція. За результатами дослідження, 79% опитаних територіальних громад мають спеціальні програми або заходи для підтримки осіб з інвалідністю. Найпоширенішими формами підтримки є:

надання реабілітаційних послуг (87% громад), забезпечення технічними засобами реабілітації (81% громад), створення безбар'єрного середовища (74% громад), організація інклюзивних заходів (62% громад), сприяння у працевлаштуванні (49% громад) [12].

Опитування осіб з інвалідністю свідчить про наявність певних проблем у їх підтримці на рівні територіальних громад. Основними проблемами є: бар'єрність фізичного середовища (82% опитаних), обмежений доступ до реабілітаційних послуг (76%), складнощі з працевлаштуванням (73%), недостатня кількість та якість технічних засобів реабілітації (68%), соціальна ізоляція (57%) [14].

Експерти наголошують на необхідності впровадження комплексного підходу до підтримки осіб з інвалідністю, що базується на соціальній моделі інвалідності та принципах інклюзії. Важливими напрямками розвитку системи підтримки осіб з інвалідністю є: створення безбар'єрного простору, розвиток системи раннього втручання, інклюзивна освіта, захищене працевлаштування, підтримане проживання [7].

Програми підтримки сімей з дітьми є важливим напрямом соціальної політики на рівні територіальних громад. На соціальний захист дітей та сім'ї у державному бюджеті на 2025 рік передбачено 27,4 млрд грн, значна частина яких спрямована на розвиток сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

На рівні територіальних громад програми підтримки сімей з дітьми включають різні інструменти: грошові виплати, соціальні послуги, соціальний супровід, послуги раннього втручання, інклюзивна освіта. За результатами дослідження, 91% опитаних територіальних громад мають спеціальні програми або заходи для підтримки сімей з дітьми. Найпоширенішими формами підтримки є: матеріальна допомога багатодітним та малозабезпеченим сім'ям (95% громад), соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах (89% громад), послуги з розвитку дітей (82% громад), оздоровлення та відпочинок дітей (79% громад), психологічна підтримка сімей (73% громад) [2].

Опитування сімей з дітьми свідчить про наявність певних проблем у їх підтримці на рівні територіальних громад. Основними проблемами є: недостатній розмір матеріальної допомоги (78% опитаних), обмежений доступ до якісних послуг з розвитку дітей (65%), недостатня кількість та доступність закладів дошкільної освіти (58%), відсутність інклюзивних послуг для дітей з особливими освітніми потребами (52%), обмежені можливості для організації дозвілля дітей (47%) [14].

Експерти наголошують на необхідності розвитку превентивних механізмів підтримки сімей з дітьми, що дозволяють запобігти виникненню складних життєвих обставин та інституціалізації дітей. Важливими напрямками розвитку системи підтримки сімей з дітьми є: раннє виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання комплексної підтримки, розвиток сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення доступності якісних освітніх та медичних послуг [18].

Програми підтримки осіб похилого віку є актуальним напрямом соціальної політики на рівні територіальних громад з огляду на процеси старіння населення та наявність значної кількості самотніх осіб похилого віку, особливо у сільській місцевості.

На рівні територіальних громад програми підтримки осіб похилого віку включають різні інструменти: соціальне обслуговування, догляд вдома, підтримане проживання, медичне обслуговування, організація дозвілля. За результатами дослідження, 85% опитаних територіальних громад мають спеціальні програми або заходи для підтримки осіб похилого віку. Найпоширенішими формами підтримки є: догляд вдома (93% громад), матеріальна допомога (87% громад), забезпечення ліками та медичними послугами (82% громад), соціальне обслуговування у стаціонарних закладах (73% громад), організація дозвілля та клуби за інтересами (58% громад) [48].

Опитування осіб похилого віку свідчить про наявність певних проблем у їх підтримці на рівні територіальних громад. Основними проблемами є: недостатній рівень пенсій та соціальних виплат (89% опитаних), обмежений

доступ до медичних послуг (76%), відсутність або недостатня якість послуг з догляду (68%), соціальна ізоляція та самотність (63%), бар'єрність фізичного середовища (56%) [49].

Експерти наголошують на необхідності розвитку альтернативних форм догляду за особами похилого віку, що забезпечують можливість проживання у звичному середовищі: догляд вдома, денний догляд, підтримане проживання, прийомні сім'ї для осіб похилого віку. Важливими напрямками розвитку системи підтримки осіб похилого віку є: створення безбар'єрного середовища, забезпечення доступності медичних та соціальних послуг, розвиток програм активного довголіття, подолання соціальної ізоляції [37].

Для оцінки ефективності використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України було проведено SWOT-аналіз, результати якого представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

SWOT-аналіз використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України

Сильні сторони	Слабкі сторони
- Законодавче закріплення повноважень та ресурсів територіальних громад у сфері соціального захисту	- Недостатня фінансова спроможність багатьох громад для забезпечення якісних соціальних послуг
- Наближеність системи соціального захисту до отримувачів послуг	- Обмежений кадровий потенціал, особливо у малих громадах
- Можливість врахування місцевої специфіки при плануванні та реалізації соціальних програм	- Недостатній рівень міжвідомчої взаємодії та координації зусиль
- Розвиток інноваційних моделей надання соціальних послуг	- Нерівномірний розвиток інфраструктури соціальних послуг у різних громадах
- Активізація громадських організацій та волонтерських ініціатив	- Недостатнє використання механізму соціального замовлення
Можливості	Загрози
- Збільшення фінансування соціальної сфери через державні програми та міжнародну технічну допомогу	- Продовження військового конфлікту та зростання кількості осіб, які потребують соціальної підтримки
- Розвиток цифрових технологій для підвищення доступності та якості соціальних послуг	- Економічна криза та скорочення бюджетних видатків на соціальну сферу
- Впровадження інноваційних моделей фінансування соціальних послуг	- Відтік кваліфікованих кадрів зі сфери соціального захисту

- Розвиток соціального підприємництва та інших форм соціальної економіки	- Вигорання соціальних працівників через високе навантаження
- Поширення кращих практик через мережі обміну досвідом	- Бюрократизація процедур надання соціальної підтримки

Джерело: складено автором

Результати дослідження використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України свідчать про наявність як позитивних тенденцій, так і певних проблем. До позитивних тенденцій можна віднести: розширення переліку соціальних послуг на рівні громад, розвиток інноваційних моделей надання соціальних послуг, підвищення адресності соціальної допомоги, активізацію громадських організацій та волонтерських ініціатив, розвиток міжмуніципального співробітництва для спільного надання соціальних послуг [16].

Водночас, існує ряд проблем, які потребують вирішення: недостатня фінансова спроможність багатьох громад для забезпечення якісних соціальних послуг; обмежений кадровий потенціал, особливо у малих громадах; недостатній рівень міжвідомчої взаємодії та координації зусиль; нерівномірний розвиток інфраструктури соціальних послуг у різних громадах; недостатнє використання механізму соціального замовлення; бюрократизація процедур надання соціальної підтримки; недостатня інформованість населення про доступні форми підтримки [15].

Результати дослідження використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України можуть бути використані для вдосконалення соціальної політики на місцевому рівні, підвищення ефективності використання наявних ресурсів, розвитку нових форм підтримки вразливих груп населення, покращення координації між різними суб'єктами соціальної роботи, поширення кращих практик серед громад [11].

Таким чином, дослідження використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України свідчить про значну диференціацію у практиках різних громад, що зумовлено відмінностями у ресурсному забезпеченні, інституційній спроможності, соціально-демографічній

структурі населення, специфіці соціальних проблем. Водночас, спостерігаються загальні тенденції до розширення переліку соціальних послуг, підвищення адресності соціальної допомоги, розвитку інноваційних моделей надання соціальних послуг, активізації громадських організацій та волонтерських ініціатив. Основними викликами для системи соціальної підтримки на рівні територіальних громад є: недостатня фінансова спроможність, обмежений кадровий потенціал, недостатній рівень міжвідомчої взаємодії, нерівномірний розвиток інфраструктури соціальних послуг, бюрократизація процедур надання соціальної підтримки.

2.3. Проблеми та бар'єри у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах

Реалізація програм підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад стикається з різноманітними проблемами та бар'єрами, які знижують ефективність соціальної політики та обмежують можливості задоволення потреб вразливих категорій населення. Виявлення та аналіз проблем дозволяє розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення інструментів соціальної підтримки та підвищення їх ефективності [12].

Аналіз наукових джерел та результатів дослідження, проведеного автором, дозволяє виокремити кілька груп проблем та бар'єрів у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах: інституційні, фінансово-економічні, кадрові, інформаційно-комунікаційні, інфраструктурні, соціально-психологічні, нормативно-правові [13].

Інституційні проблеми пов'язані з недосконалістю організаційної структури системи соціального захисту на рівні територіальних громад, недостатньою координацією між різними суб'єктами соціальної роботи, дублюванням функцій, нечітким розподілом повноважень між різними рівнями влади. Дослідження свідчить, що 72% опитаних представників органів місцевого

самоврядування відзначають проблеми з координацією дій різних установ та організацій, які надають соціальну підтримку. 65% респондентів вказують на дублювання функцій різними структурами, 58% – на відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями влади [14].

Особливо гострими інституційні проблеми є у новостворених територіальних громадах, які не мають досвіду реалізації соціальної політики та стикаються з необхідністю формування нової організаційної структури соціального захисту. За результатами дослідження, 83% опитаних представників новостворених громад відзначають труднощі з організацією системи соціального захисту на місцевому рівні, 77% вказують на відсутність чітких методичних рекомендацій щодо організації надання соціальних послуг, 69% – на складнощі з координацією дій різних суб'єктів соціальної роботи [5].

Фінансово-економічні проблеми пов'язані з недостатністю фінансових ресурсів для реалізації програм соціальної підтримки, нерівномірним розподілом ресурсів між громадами, неефективним використанням наявних коштів, відсутністю механізмів стимулювання розвитку соціальних послуг. Дослідження свідчить, що 89% опитаних представників органів місцевого самоврядування відзначають недостатність фінансових ресурсів для реалізації соціальних програм, 76% вказують на нерівномірний розподіл ресурсів між громадами, 64% – на неефективне використання наявних коштів [10].

Особливо гострими фінансово-економічні проблеми є у малих громадах з обмеженою податковою базою, які не мають достатніх власних ресурсів для фінансування соціальних програм. За результатами дослідження, 92% опитаних представників малих громад (з населенням до 5 тисяч осіб) відзначають критичну недостатність фінансових ресурсів для реалізації соціальних програм, 85% вказують на залежність від державних трансфертів, 78% – на відсутність можливостей для розвитку інноваційних соціальних послуг [6]. Кадрові проблеми пов'язані з недостатньою кількістю та кваліфікацією персоналу, залученого до реалізації програм соціальної підтримки, високою плинністю кадрів, професійним вигоранням соціальних працівників, низьким рівнем оплати

праці в соціальній сфері. Дослідження свідчить, що 81% опитаних керівників закладів соціального захисту відзначають дефіцит кваліфікованих кадрів, 75% вказують на високу плинність персоналу, 69% – на низький рівень оплати праці, 61% – на професійне вигорання працівників через високе навантаження [7].

Особливо гострими кадрові проблеми є у сільських громадах, які стикаються з відтоком молоді та кваліфікованих фахівців до міст. За результатами дослідження, 87% опитаних представників сільських громад відзначають критичний дефіцит фахівців соціальної сфери, 82% вказують на відсутність можливостей для професійного розвитку персоналу, 74% – на труднощі з залученням молодих фахівців [8]. Інформаційно-комунікаційні проблеми пов'язані з недостатньою інформованістю населення про доступні програми соціальної підтримки, складністю процедур оформлення допомоги, відсутністю ефективних каналів комунікації між надавачами та отримувачами соціальних послуг, недостатнім використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Дослідження свідчить, що 73% опитаних отримувачів соціальної підтримки відзначають відсутність повної інформації про доступні форми допомоги, 68% вказують на складність процедур оформлення допомоги, 62% – на відсутність зворотного зв'язку з надавачами послуг [14].

Особливо гострими інформаційно-комунікаційні проблеми є для вразливих категорій населення, які мають обмежений доступ до інформації: осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, мешканців віддалених населених пунктів. За результатами дослідження, 89% опитаних осіб похилого віку відзначають труднощі з отриманням інформації про доступні форми підтримки, 84% осіб з інвалідністю вказують на недоступність інформації у прийнятних форматах, 79% мешканців віддалених населених пунктів – на територіальну недоступність джерел інформації [9].

Інфраструктурні проблеми пов'язані з недостатнім розвитком мережі закладів соціального захисту, нерівномірним розподілом соціальної інфраструктури між громадами, бар'єрністю фізичного середовища, обмеженою

транспортною доступністю соціальних послуг. Дослідження свідчить, що 78% опитаних представників органів місцевого самоврядування відзначають недостатній розвиток мережі закладів соціального захисту, 71% вказують на нерівномірний розподіл соціальної інфраструктури, 65% – на проблеми з транспортною доступністю соціальних послуг, 59% – на бар'єрність фізичного середовища [4]. Соціально-психологічні проблеми пов'язані з стигматизацією отримувачів соціальної допомоги, патерналістськими очікуваннями населення, пасивною позицією отримувачів, відсутністю мотивації до участі у програмах соціальної адаптації та інтеграції. Дослідження свідчить, що 68% опитаних соціальних працівників відзначають проблеми зі стигматизацією отримувачів соціальної допомоги, 63% вказують на патерналістські очікування населення, 57% – на пасивну позицію отримувачів, 52% – на відсутність мотивації до участі у програмах соціальної адаптації [11].

Особливо гострими соціально-психологічні проблеми є для категорій населення, які тривалий час перебувають у складних життєвих обставинах: довготривалих безробітних, малозабезпечених сімей, бездомних осіб. За результатами дослідження, 76% опитаних соціальних працівників, які працюють з цими категоріями, відзначають синдром набутої безпорадності у клієнтів, 71% вказують на відсутність віри у можливість змін, 65% – на страх втратити статус отримувача допомоги [12].

Нормативно-правові проблеми пов'язані з недосконалістю законодавства у сфері соціального захисту, неузгодженістю нормативно-правових актів різних рівнів, відсутністю чітких стандартів надання соціальних послуг, складністю процедур ліцензування та акредитації надавачів соціальних послуг. Дослідження свідчить, що 74% опитаних представників органів місцевого самоврядування відзначають проблеми з неузгодженістю нормативно-правових актів, 68% вказують на відсутність чітких стандартів надання соціальних послуг, 61% – на складність процедур ліцензування та акредитації, 57% – на затримки з прийняттям підзаконних актів, необхідних для реалізації законодавчих норм [8,14].

Аналіз проблем та бар'єрів у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах дозволяє розробити типологію проблем за різними критеріями. У таблиці 2.3 представлено типологію проблем за суб'єктами, яких вони стосуються.

Таблиця 2.3

Типологія проблем у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення за суб'єктами

Проблеми на рівні органів місцевого самоврядування	Проблеми на рівні надавачів соціальних послуг	Проблеми на рівні отримувачів соціальної підтримки
- Недостатня інституційна спроможність для реалізації соціальних функцій	- Дефіцит кваліфікованих кадрів	- Обмежений доступ до інформації про доступні форми підтримки
- Обмеженість фінансових ресурсів для реалізації соціальних програм	- Високе навантаження на персонал	- Складність процедур оформлення допомоги
- Відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями влади	- Професійне вигорання працівників	- Територіальна віддаленість закладів соціального захисту
- Недостатня координація між різними суб'єктами соціальної роботи	- Низький рівень оплати праці	- Бар'єрність фізичного середовища
- Обмеженість досвіду стратегічного планування у соціальній сфері	- Обмежені можливості для професійного розвитку	- Стигматизація та дискримінація
- Відсутність ефективних механізмів моніторингу та оцінки соціальних програм	- Недостатнє матеріально-технічне забезпечення	- Патерналістські очікування та пасивна позиція
- Недостатній розвиток міжмуніципального співробітництва	- Бюрократичні процедури надання послуг	- Низький рівень довіри до органів влади та соціальних служб

Джерело: складено автором на основі [14, 27, 44]

Результати дослідження свідчать про наявність взаємозв'язків між різними типами проблем та бар'єрів, які формують комплексні виклики для системи соціальної підтримки на рівні територіальних громад. Так, недостатня інституційна спроможність органів місцевого самоврядування призводить до неефективного використання обмежених фінансових ресурсів, що, в свою чергу, зумовлює дефіцит кваліфікованих кадрів та обмеженість соціальної інфраструктури.

Подолання проблем та бар'єрів у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах потребує комплексного підходу, що передбачає:

- зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування для реалізації соціальних функцій через навчання персоналу, розвиток організаційної структури, впровадження ефективних механізмів координації;
- розширення фінансової бази для реалізації соціальних програм через пошук додаткових джерел фінансування, оптимізацію витрат, розвиток державно-приватного партнерства;
- розвиток кадрового потенціалу системи соціального захисту через підвищення кваліфікації персоналу, покращення умов праці, впровадження механізмів запобігання професійному вигоранню;
- підвищення інформованості населення про доступні програми соціальної підтримки через розвиток інформаційно-комунікаційних каналів, спрощення процедур оформлення допомоги, забезпечення зворотного зв'язку;
- розвиток соціальної інфраструктури через будівництво та модернізацію закладів соціального захисту, створення безбар'єрного середовища, забезпечення транспортної доступності соціальних послуг;
- подолання соціально-психологічних бар'єрів через інформаційно-просвітницьку роботу, розвиток програм соціальної адаптації та інтеграції, формування активної позиції отримувачів;
- вдосконалення нормативно-правової бази через узгодження нормативно-правових актів різних рівнів, розробку чітких стандартів надання соціальних послуг, спрощення процедур ліцензування та акредитації [41].

Аналіз проблем та бар'єрів у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки слугує основою для розробки конкретних заходів щодо вдосконалення соціальної політики на місцевому рівні, підвищення ефективності

використання наявних ресурсів, покращення якості та доступності соціальних послуг для вразливих категорій населення [32].

Таким чином, реалізація програм підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад стикається з різноманітними проблемами та бар'єрами: інституційними, фінансово-економічними, кадровими, інформаційно-комунікаційними, інфраструктурними, соціально-психологічними, нормативно-правовими, проблеми взаємопов'язані та формують комплексні виклики для системи соціальної підтримки на місцевому рівні. Подолання проблем та бар'єрів потребує комплексного підходу, що передбачає зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, розширення фінансової бази, розвиток кадрового потенціалу, підвищення інформованості населення, розвиток соціальної інфраструктури, подолання соціально-психологічних бар'єрів, вдосконалення нормативно-правової бази.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

3.1. Рекомендації щодо удосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення

Аналіз теоретичних засад та практики використання інструментів підтримки соціально незахищених верств населення в територіальних громадах України, виявлення проблем та бар'єрів у реалізації відповідних програм дозволяє розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення механізмів соціальної підтримки. Рекомендації спрямовані на підвищення ефективності використання наявних ресурсів, покращення якості та доступності соціальних послуг, забезпечення адресності соціальної допомоги, розвиток інноваційних моделей соціальної підтримки.

Удосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення потребує комплексного підходу, що враховує взаємозв'язки між різними елементами системи соціального захисту, а також специфіку соціально-економічного розвитку територіальних громад. Рекомендації щодо вдосконалення інструментів підтримки можуть бути структуровані за різними критеріями: за типами інструментів, за категоріями отримувачів, за рівнями реалізації, за часовою перспективою.

Дослідження рівня задоволеності отримувачів соціальних послуг та аналіз основних недоліків системи соціальної підтримки в територіальних громадах виявляє суттєві проблеми, що потребують системного вирішення (таблиця 3.1).

Вдосконалення грошових виплат як інструменту соціальної підтримки потребує підвищення адресності через впровадження комплексної оцінки потреб, яка враховує не лише рівень доходів, а й інші чинники вразливості. Консолідація дрібних і розсинхронізованих програм грошової допомоги в єдину

систему базової соціальної допомоги спростить адміністрування та зменшить бюрократичні бар'єри для отримувачів.

Таблиця 3.1

Основні недоліки та рівень задоволеності соціальними послугами в територіальних громадах

Недолік	Відсоток отримувачів, які вказали на недолік	Рівень задоволеності	Відсоток отримувачів
Обмежений перелік доступних послуг	58%	Повністю задоволені	47%
Недостатня кваліфікація надавачів послуг	43%	Частково задоволені	35%
Бюрократичні перешкоди при оформленні послуг	39%	Незадоволені	18%
Територіальна недоступність послуг	32%		

Джерело: складено автором

Впровадження диференційованого підходу до визначення розміру грошових виплат з урахуванням регіональних відмінностей у вартості життя підвищить соціальну справедливість розподілу ресурсів. Актуальними напрямками модернізації є розвиток системи монетизації пільг та впровадження умовних грошових трансфертів, які передбачають додаткові виплати за умови участі отримувачів у програмах соціальної адаптації та інтеграції. Удосконалення соціальних послуг передбачає розширення їх спектру відповідно до потреб мешканців громад, особливо у сфері раннього втручання, денного догляду, підтриманого проживання, сімейного патронату та соціальної профілактики. Підвищення якості соціальних послуг потребує розробки та впровадження стандартів надання послуг, системи моніторингу та оцінки якості, механізмів зворотного зв'язку від отримувачів. Соціальне замовлення як механізм залучення недержавних організацій до надання соціальних послуг дозволить розширити мережу надавачів, підвищити конкуренцію та якість послуг, залучити додаткові ресурси. Перспективним напрямом є впровадження інноваційних моделей надання соціальних послуг: мобільних служб, служб раннього втручання, соціальних квартир, прийомних сімей для осіб похилого

віку, служб підтриманого проживання. Вдосконалення інструментів підтримки внутрішньо переміщених осіб потребує розвитку програм забезпечення житлом через різні механізми: будівництво соціального житла, надання пільгових кредитів, компенсацію витрат на оренду житла, створення модульних містечок. Сприяння інтеграції ВПО у приймаючі громади передбачає розвиток програм соціальної адаптації, психологічної підтримки, культурної інтеграції. Підтримка економічної активності ВПО через програми професійної підготовки, сприяння працевлаштуванню, надання грантів для започаткування власного бізнесу сприятиме їх самозабезпеченню. Забезпечення доступу ВПО до соціальних, медичних, освітніх послуг у приймаючих громадах передбачає спрощення адміністративних процедур та розвиток інфраструктури. Особливої уваги потребує розвиток механізмів психосоціальної підтримки ВПО через створення Центрів життєстійкості, програми психологічної реабілітації, групи взаємодопомоги.

Вдосконалення інструментів підтримки осіб з інвалідністю має ґрунтуватися на створенні безбар'єрного середовища через впровадження принципів універсального дизайну, забезпечення доступності громадських будівель, транспорту, інформації. Розвиток системи реабілітаційних послуг на рівні громад передбачає створення реабілітаційних центрів, відділень реабілітації у медичних закладах, мобільних реабілітаційних служб. Забезпечення доступності якісних технічних засобів реабілітації потребує впровадження механізму «гроші ходять за людиною». Актуальним напрямом є розвиток програм підтриманого працевлаштування та впровадження моделей підтриманого проживання для осіб з інвалідністю.

Вдосконалення інструментів підтримки сімей з дітьми потребує розвитку системи раннього виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та надання їм своєчасної комплексної підтримки. Розширення мережі послуг з підтримки сімей з дітьми передбачає створення центрів денного догляду для дітей з інвалідністю, центрів раннього втручання, служб патронату. Важливим напрямом є розвиток сімейних форм виховання дітей, позбавлених

батьківського піклування, забезпечення доступності якісних освітніх послуг та розвиток програм підтримки батьківського потенціалу.

Вдосконалення інструментів підтримки осіб похилого віку передбачає розвиток альтернативних форм догляду, які забезпечують можливість проживання у звичному середовищі: догляду вдома, денного догляду, підтриманого проживання. Забезпечення доступності медичних послуг потребує розвитку мобільних медичних служб, телемедицини, програм профілактики захворювань. Розвиток програм активного довголіття забезпечує можливості для соціальної активності, навчання, волонтерства, дозвілля осіб похилого віку. Важливим напрямом є розвиток програм подолання соціальної ізоляції осіб похилого віку через створення центрів активності, клубів за інтересами, груп взаємодопомоги.

Загальні рекомендації щодо вдосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення передбачають посилення інтеграції різних інструментів соціальної підтримки для забезпечення комплексного підходу, розвиток механізмів міжвідомчої взаємодії та координації зусиль різних суб'єктів соціальної роботи, впровадження інноваційних механізмів фінансування соціальних програм (соціальні облігації, соціальний франчайзинг, краудфандинг, соціальне підприємництво), розвиток цифрових технологій для підвищення доступності та якості соціальних послуг, удосконалення системи моніторингу та оцінки ефективності інструментів соціальної підтримки. На основі аналізу зарубіжного досвіду та кращих практик вітчизняних громад доцільно впроваджувати такі інноваційні інструменти соціальної підтримки: соціальне підприємництво, банки часу як система взаємодопомоги, соціальний франчайзинг як механізм поширення успішних моделей соціальних послуг, соціальні облігації як механізм фінансування соціальних програм, сільські багатофункціональні центри як моделі надання комплексу соціальних, освітніх, медичних, адміністративних послуг у маленьких громадах.

Впровадження рекомендацій щодо вдосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення потребує відповідного ресурсного

забезпечення: фінансового, кадрового, матеріально-технічного, інформаційного, методичного. Важливим аспектом є розвиток партнерських відносин між органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, бізнесом, науковими установами для спільного вирішення соціальних проблем та ефективного використання наявних ресурсів. Особливої уваги потребує розвиток кадрового потенціалу системи соціального захисту, що включає підготовку та підвищення кваліфікації соціальних працівників, супервізію, запобігання професійному вигоранню, впровадження інноваційних методів соціальної роботи. Важливим напрямом є розвиток соціальної освіти та науки, що забезпечує науково-методичний супровід соціальної політики, впровадження науково обґрунтованих моделей соціальної підтримки, оцінку ефективності інструментів соціального захисту.

Отже, рекомендації щодо вдосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення спрямовані на підвищення ефективності використання наявних ресурсів, покращення якості та доступності соціальних послуг, забезпечення адресності соціальної допомоги, розвиток інноваційних моделей соціальної підтримки. Впровадження запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню рівня соціального захисту вразливих категорій населення, забезпеченню їхньої соціальної інтеграції, поліпшенню якості життя, розвитку людського потенціалу громад.

3.2. Роль місцевих органів влади в покращенні системи соціальної підтримки в громадах

Реформа децентралізації, яка реалізується в Україні з 2014 року, суттєво змінила роль місцевих органів влади у формуванні та реалізації соціальної політики. Органи місцевого самоврядування отримали більше повноважень та ресурсів для вирішення питань місцевого значення, у тому числі у сфері соціального захисту населення. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», органи місцевого самоврядування здійснюють

власні та делеговані повноваження у сфері соціального захисту населення, зокрема щодо вирішення питань про надання за рахунок коштів місцевих бюджетів ритуальних послуг у зв'язку з похованням самотніх громадян, ветеранів війни та праці, а також інших категорій малозабезпечених громадян, надання допомоги на поховання громадян в інших випадках, передбачених законодавством.

Аналіз нормативно-правових актів та практики діяльності органів місцевого самоврядування дозволяє виокремити основні функції місцевих органів влади у системі соціальної підтримки населення (Рис 3.1).

Рис 3.1. Основні функції місцевих органів влади у системі соціальної підтримки населення

Джерело: розроблено автором

Важливим аспектом діяльності місцевих органів влади у сфері соціальної підтримки є організаційна структура управління соціальним захистом на рівні громади. Аналіз практики діяльності територіальних громад свідчить про різноманітність організаційних моделей, що використовуються в різних

громадах залежно від їх розміру, ресурсного забезпечення, специфіки соціальних проблем. За результатами дослідження, можна виокремити три основні моделі організації управління соціальним захистом на рівні громади – централізована модель передбачає створення структурного підрозділу виконавчого органу місцевого самоврядування, який відповідає за реалізацію соціальної політики на місцевому рівні (управління, відділ, сектор соціального захисту). Цей підрозділ координує діяльність закладів соціального захисту, планує та фінансує соціальні програми, здійснює моніторинг та оцінку їх ефективності. Централізована модель характерна для великих громад з достатніми фінансовими та кадровими ресурсами. За результатами дослідження, 68% опитаних великих громад (з населенням понад 15 тисяч осіб) використовують централізовану модель управління соціальним захистом.

Децентралізована модель передбачає делегування повноважень з організації соціального захисту спеціалізованим закладам: центрам надання соціальних послуг, територіальним центрам соціального обслуговування, центрам соціальних служб, заклади мають власну структуру управління, штат, бюджет і відповідають за надання соціальних послуг певним категоріям населення. Координацію їх діяльності здійснює виконавчий орган місцевого самоврядування. Децентралізована модель характерна для середніх громад, які мають обмежені адміністративні ресурси, але достатню кількість спеціалізованих закладів. За результатами дослідження, 57% опитаних середніх громад (з населенням від 5 до 15 тисяч осіб) використовують децентралізовану модель управління соціальним захистом. Інтегрована модель передбачає створення єдиного центру надання соціальних послуг, який об'єднує функції різних закладів соціального захисту та забезпечує комплексний підхід до надання соціальних послуг різним категоріям населення. Інтегрована модель характерна для малих громад, які мають обмежені ресурси і не можуть утримувати кілька спеціалізованих закладів. За результатами дослідження, 74% опитаних малих громад (з населенням до 5 тисяч осіб) використовують інтегровану модель управління соціальним захистом.

Кожна з моделей має свої переваги та обмеження, а вибір конкретної моделі залежить від специфіки громади. Проте, незалежно від обраної моделі, важливим аспектом є забезпечення координації та взаємодії різних елементів системи соціального захисту, усунення дублювання функцій, забезпечення доступності та якості соціальних послуг для всіх мешканців громади.

Важливою функцією місцевих органів влади у системі соціальної підтримки є планування та фінансування соціальних програм. Аналіз практики діяльності територіальних громад свідчить про різноманітність підходів до планування соціальних програм: від реактивного підходу, що базується на реагуванні на виникаючі проблеми, до проактивного підходу, що передбачає стратегічне планування соціального розвитку громади. Стратегічне планування соціального розвитку громади є важливим інструментом підвищення ефективності соціальної політики на місцевому рівні. Воно передбачає визначення довгострокових цілей та пріоритетів соціального розвитку, розробку та реалізацію комплексу взаємопов'язаних заходів для їх досягнення, моніторинг та оцінку результатів. За результатами дослідження, лише 42% опитаних територіальних громад мають стратегії соціального розвитку, які визначають довгострокові цілі та пріоритети соціальної політики. Серед великих громад цей показник становить 67%, серед середніх - 43%, серед малих - 24%.

Фінансування соціальних програм на рівні територіальних громад здійснюється з різних джерел: місцевий бюджет, державний бюджет (субвенції, дотації), благодійні внески, міжнародна технічна допомога, кошти спонсорів та донорів. Аналіз структури фінансування соціальних програм у досліджуваних громадах свідчить про значну диференціацію: від 5% до 32% загального обсягу видатків місцевого бюджету спрямовується на соціальний захист населення. Середній показник становить 17%. Важливим аспектом фінансування соціальних програм є забезпечення їх цільового та ефективного використання. На рівні територіальних громад це забезпечується через механізми програмно-цільового бюджетування, які передбачають визначення чітких цілей та результатів програм, показників ефективності, моніторинг та оцінку виконання

програм. За результатами дослідження, 58% опитаних територіальних громад використовують програмно-цільовий метод бюджетування соціальних програм, 32% – частково використовують, 10% – не використовують.

Організація надання соціальних послуг на місцевому рівні є однією з ключових функцій місцевих органів влади у системі соціальної підтримки. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», органи місцевого самоврядування забезпечують надання базових соціальних послуг на рівні громади. Для цього вони можуть створювати комунальні заклади, що надають соціальні послуги, або залучати недержавні організації через механізм соціального замовлення.

Аналіз практики організації надання соціальних послуг у територіальних громадах свідчить про різноманітність підходів: від створення розгалуженої мережі спеціалізованих закладів до інтеграції різних послуг у рамках єдиного центру. За результатами дослідження, 73% опитаних територіальних громад мають власні заклади, що надають соціальні послуги: центри надання соціальних послуг, територіальні центри соціального обслуговування, центри соціальних служб, інклюзивно-ресурсні центри.

Важливим аспектом організації надання соціальних послуг є забезпечення їх доступності для всіх мешканців громади, особливо для тих, хто проживає у віддалених населених пунктах. Для вирішення цієї проблеми місцеві органи влади використовують різні підходи: створення філій закладів соціального захисту у старостинських округах, організація мобільних служб, які виїжджають у віддалені населені пункти, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для надання дистанційних послуг.

Отже, роль місцевих органів влади у покращенні системи соціальної підтримки в громадах є багатоаспектною та передбачає формування та реалізацію місцевої соціальної політики, планування та фінансування соціальних програм, організацію надання соціальних послуг, координацію діяльності різних суб'єктів соціальної роботи, моніторинг та оцінку ефективності програм соціальної підтримки. Підвищення ефективності цієї ролі потребує зміцнення

інституційної спроможності місцевих органів влади, розвитку стратегічного планування, диверсифікації джерел фінансування, впровадження інноваційних моделей надання соціальних послуг, розвитку механізмів участі громадськості у формуванні та реалізації соціальної політики.

3.3. Пропозиції щодо розвитку нових форм підтримки вразливих груп

Динамічні зміни у соціально-економічному розвитку України, трансформаційні процеси у системі державного управління, а також нові виклики, пов'язані з військовим конфліктом, зумовлюють необхідність пошуку та впровадження нових форм підтримки вразливих груп населення. Інновації у соціальній сфері спрямовані на підвищення ефективності використання наявних ресурсів, покращення якості та доступності соціальних послуг, забезпечення адресності соціальної допомоги, активізацію потенціалу вразливих груп для самостійного вирішення проблем. Аналіз міжнародного досвіду та вітчизняних практик дозволяє виокремити перспективні напрями розвитку нових форм підтримки вразливих груп населення на рівні територіальних громад: соціальне підприємництво, соціальне замовлення, цифрові технології у соціальній роботі, мобільні соціальні служби, інтегровані соціальні послуги, альтернативні форми догляду, програми соціальної активізації, соціальне житло, інноваційні механізми фінансування соціальних програм. Соціальне підприємництво є інноваційною формою підтримки вразливих груп населення, що поєднує бізнес-підходи з соціальною місією. Соціальні підприємства створюють робочі місця для вразливих категорій населення, надають соціальні послуги, генерують доходи для фінансування соціальних програм. Розвиток соціального підприємництва на рівні територіальних громад сприяє вирішенню соціальних проблем, зменшенню залежності від бюджетного фінансування, розвитку локальної економіки.

За результатами дослідження, лише 18% опитаних територіальних громад мають досвід підтримки соціальних підприємств. Водночас, 72% респондентів

вважають соціальне підприємництво перспективною формою підтримки вразливих груп населення. Основними бар'єрами для розвитку соціального підприємництва на рівні громад є: відсутність законодавчого регулювання соціального підприємництва (84% опитаних), обмежений доступ до фінансових ресурсів (78%), недостатня інформованість про можливості та переваги соціального підприємництва (73%), відсутність досвіду та знань щодо створення та управління соціальними підприємствами (69%).

Перспективними моделями соціальних підприємств на рівні територіальних громад є: підприємства, які працевлаштовують вразливі категорії населення (осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни, довготривалих безробітних); підприємства, які надають соціальні послуги (догляд, реабілітація, навчання); підприємства, які генерують доходи для фінансування соціальних програм; підприємства, які вирішують екологічні проблеми громади (переробка відходів, енергоефективність, органічне виробництво). Соціальне замовлення є інноваційним механізмом залучення недержавних організацій до надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів на конкурсній основі. Використання соціального замовлення дозволяє підвищити якість та доступність соціальних послуг, залучити додаткові ресурси громадських та благодійних організацій, розширити мережу надавачів соціальних послуг.

Перспективними напрямками соціального замовлення на рівні територіальних громад є: послуги з догляду та підтриманого проживання для осіб з інвалідністю та осіб похилого віку; послуги з реабілітації для осіб з інвалідністю внаслідок війни; послуги з психосоціальної підтримки для внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни; послуги з соціального супроводу для сімей у складних життєвих обставинах; послуги з раннього втручання для дітей з порушеннями розвитку; послуги з денного догляду для дітей з інвалідністю.

За результатами дослідження, лише 34% опитаних територіальних громад активно використовують цифрові технології у соціальній роботі. Водночас, 87%

респондентів вважають цифровізацію соціальної сфери перспективним напрямом розвитку.

Дослідження процесу цифровізації соціальних послуг на місцевому рівні виявило ряд суттєвих бар'єрів, що перешкоджають ефективному впровадженню інноваційних технологій. Найбільш значущою перешкодою, згідно з результатами опитування, виступає обмеженість фінансових ресурсів для закупівлі необхідного обладнання та програмного забезпечення, що підтвердили 82% респондентів. Проблема недостатнього фінансування проявляється у відсутності сучасних комп'ютерів, планшетів, серверного обладнання та ліцензійного програмного забезпечення у багатьох соціальних службах, особливо у віддалених населених пунктах. Бюджети територіальних громад часто не передбачають достатніх коштів на цифрову модернізацію, а існуючі механізми державного фінансування цифрових трансформацій не завжди доступні для невеликих громад через складні процедури подання заявок та звітування. Другим за значущістю фактором, що гальмує цифровізацію, виступає недостатній рівень цифрових навичок персоналу соціальних служб, на що вказали 76% опитаних, проблема має комплексний характер і пов'язана як із віковою структурою працівників (значна частина яких належить до старших вікових категорій), так і з відсутністю систематичного навчання цифровим компетенціям. Персонал часто демонструє базові навички роботи з комп'ютером, але відчуває труднощі при використанні спеціалізованих програм, роботі з великими масивами даних, забезпеченні інформаційної безпеки та використанні хмарних технологій. Соціальні працівники, особливо в малих громадах, рідко мають можливість відвідувати спеціалізовані тренінги з підвищення цифрової грамотності через брак часу та ресурсів.

Обмежений доступ до Інтернету у віддалених населених пунктах становить третю за значущістю перешкоду, що підтвердили 71% респондентів дослідження. Цифровий розрив між міськими та сільськими територіями залишається суттєвим викликом для України. У багатьох віддалених населених пунктах відсутнє стабільне широкопasmове підключення, а мобільний Інтернет

має обмежене покриття або низьку швидкість, що унеможлиблює впровадження онлайн-інструментів соціальної роботи, використання хмарних сервісів та проведення віддалених консультацій. Соціальні працівники, які обслуговують такі території, часто змушені працювати в офлайн-режимі, що значно обмежує ефективність їхньої діяльності та уповільнює процеси документообігу.

Цифрова нерівність серед отримувачів соціальних послуг визнається суттєвою проблемою для 68% опитаних фахівців. Значна частина вразливих категорій населення, особливо люди похилого віку, особи з інвалідністю та малозабезпечені громадяни, має обмежений доступ до цифрових пристроїв та Інтернету, а також недостатні навички користування цифровими послугами. Це створює ризик подвійної маргіналізації: найбільш вразливі групи, які найбільше потребують соціальної підтримки, можуть бути виключені з процесу отримання цифрових соціальних послуг. Соціологічні дослідження показують, що лише 23% українців віком понад 60 років регулярно користуються Інтернетом, тоді як серед молоді цей показник перевищує 90%. Цифрова нерівність має не лише віковий, але й географічний та економічний виміри, що потребує комплексного підходу до її подолання.

Для ефективного подолання виявлених бар'єрів та розвитку цифрових технологій у соціальній роботі на рівні територіальних громад необхідна реалізація комплексу взаємопов'язаних заходів. Першочерговим напрямом має стати розвиток цифрової інфраструктури соціальних служб, що передбачає забезпечення сучасним обладнанням, стабільним високошвидкісним доступом до Інтернету та необхідним програмним забезпеченням. Важливим елементом цього процесу є створення регіональних програм цифровізації соціальної сфери з чітким визначенням джерел фінансування та встановленням мінімальних стандартів технічного забезпечення соціальних служб. Доцільно розглянути можливість створення субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на цифрову трансформацію соціальних послуг, з особливою увагою до малозабезпечених громад. Потенційними джерелами фінансування також можуть бути міжнародні донори та програми, зокрема проєкти Європейського

Союзу, Світового банку та USAID, які активно підтримують цифрову трансформацію в Україні.

Суттєвого значення набуває підвищення цифрових навичок персоналу соціальних служб через систематичне навчання, консультації та обмін досвідом. Для цього доцільно розробити та впровадити спеціалізовані програми навчання, адаптовані до потреб різних категорій працівників соціальної сфери: від базових курсів цифрової грамотності до поглибленого вивчення спеціалізованих програмних продуктів та інформаційних систем. Перспективним підходом є створення мережі цифрових наставників у соціальних службах - працівників з високим рівнем цифрових компетенцій, які можуть надавати підтримку колегам безпосередньо на робочому місці. Важливо забезпечити доступність онлайн-курсів та вебінарів з питань використання цифрових технологій у соціальній роботі, розробити інтерактивні посібники та навчальні матеріали. Доцільно запровадити систему сертифікації цифрових навичок соціальних працівників та включити відповідні компетенції до кваліфікаційних вимог при працевлаштуванні та атестації.

Розробка та впровадження спеціалізованого програмного забезпечення для соціальної роботи становить важливий напрям цифрової трансформації галузі. Йдеться про створення електронних реєстрів отримувачів соціальної допомоги, систем кейс-менеджменту, інструментів оцінки потреб та моніторингу ефективності соціальних послуг. Ключовою вимогою до таких систем має бути їхня інтероперабельність - здатність обмінюватися даними з іншими інформаційними системами державного та комунального рівнів, зокрема з реєстрами населення, системами охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення. Важливо забезпечити уніфікацію підходів до збору та обробки даних на національному рівні при збереженні гнучкості, яка дозволить адаптувати системи до потреб конкретних громад. Програмне забезпечення повинно відповідати високим стандартам захисту персональних даних та кібербезпеки, враховуючи чутливість інформації, що обробляється в соціальних службах.

Розвиток онлайн-платформ для надання інформаційно-консультаційних послуг, подання заяв на отримання соціальної допомоги та забезпечення зворотного зв'язку з отримувачами має стати пріоритетним напрямом цифровізації. Створення зручних та інтуїтивно зрозумілих веб-порталів та мобільних додатків дозволить спростити доступ громадян до соціальних послуг, зменшити бюрократичне навантаження та скоротити час обробки звернень. Перспективним є розвиток єдиної національної платформи соціальних послуг з можливістю інтеграції локальних рішень на рівні громад. Важливо забезпечити різні канали доступу до цифрових послуг, включаючи можливість отримання допомоги через посередників (соціальних працівників, бібліотекарів, працівників ЦНАПів) для громадян з обмеженими цифровими навичками. Доцільно передбачити створення мобільних точок доступу до цифрових соціальних послуг, що можуть обслуговувати віддалені населені пункти за графіком.

Впровадження мобільних додатків для моніторингу та оцінки соціальних програм, інформування про доступні форми підтримки та координації волонтерської допомоги відкриває нові можливості для підвищення ефективності соціальної роботи. Мобільні технології дозволяють соціальним працівникам збирати та аналізувати дані безпосередньо під час роботи в громаді, без необхідності повертатися до офісу для оформлення документації. Використання мобільних додатків може суттєво покращити координацію між різними суб'єктами надання соціальних послуг, зокрема державними установами, комунальними закладами, неурядовими організаціями та волонтерами. Важливо забезпечити можливість офлайн-режиму роботи таких додатків з подальшою синхронізацією даних при доступі до мережі, що особливо актуально для віддалених районів з обмеженим покриттям Інтернету.

Аналіз сучасних тенденцій дозволяє виокремити низку перспективних напрямів використання цифрових технологій у соціальній роботі на рівні територіальних громад. Телемедицина становить один із найбільш перспективних напрямів, що має особливе значення для забезпечення

доступності медичних послуг у віддалених населених пунктах. Впровадження телемедичних консультацій, дистанційного моніторингу стану здоров'я та електронних медичних карт дозволяє значно підвищити якість медичного обслуговування вразливих категорій населення, зокрема людей похилого віку та осіб з інвалідністю. Інтеграція телемедичних рішень з системами соціального захисту створює передумови для комплексного підходу до вирішення проблем клієнтів, що мають одночасно медичні та соціальні потреби. Досвід пілотних проєктів у деяких громадах України демонструє суттєве скорочення часу очікування консультації вузьких спеціалістів та зменшення витрат на транспортування пацієнтів до медичних центрів.

Дистанційне навчання для підвищення кваліфікації персоналу соціальних служб набуває особливої актуальності в умовах обмежених ресурсів та необхідності постійного професійного розвитку. Створення спеціалізованих онлайн-курсів, вебінарів та віртуальних тренінгів дозволяє забезпечити неперервну освіту соціальних працівників без відриву від основної діяльності. Перспективним напрямом є розвиток професійних онлайн-спільнот та платформ для обміну досвідом, де фахівці з різних регіонів можуть обговорювати складні випадки, ділитися успішними практиками та отримувати професійну підтримку. Важливо забезпечити офіційне визнання результатів дистанційного навчання при атестації працівників та розробити механізми мотивації до професійного розвитку, включаючи фінансові стимули та кар'єрне зростання.

Онлайн-консультування для надання психологічної та юридичної допомоги стає все більш поширеною практикою, що дозволяє розширити доступ до спеціалізованих послуг для мешканців віддалених населених пунктів. Віртуальні консультації можуть проводитися через відеозв'язок, чат або електронну пошту, залежно від потреб клієнта та технічних можливостей. Перевагами онлайн-консультування є анонімність (що особливо важливо для стигматизованих проблем, як-от домашнє насильство або психічні розлади), доступність у зручний час та економія ресурсів. Водночас, необхідно забезпечити дотримання етичних стандартів, конфіденційності та захисту

персональних даних при наданні таких послуг. Доцільно розробити національні стандарти та протоколи онлайн-консультування у соціальній сфері, а також забезпечити спеціалізовану підготовку фахівців до роботи у віртуальному форматі.

Мобільні соціальні служби є інноваційною формою підтримки вразливих груп населення, що забезпечує доступність соціальних послуг для мешканців віддалених населених пунктів, осіб з обмеженою мобільністю, осіб, які перебувають у закладах соціального захисту чи місцях позбавлення волі. Мобільні служби можуть надавати різні види послуг: соціальне обслуговування, медичні послуги, психологічна підтримка, юридичні консультації, реабілітаційні послуги.

За результатами дослідження, 45% опитаних територіальних громад мають досвід організації мобільних соціальних служб. Водночас, 92% респондентів вважають мобільні служби перспективною формою підтримки вразливих груп населення, особливо в умовах значної територіальної розосередженості населених пунктів громади. Основними бар'єрами для розвитку мобільних служб на рівні громад є: обмеженість транспортних засобів та обладнання (85% опитаних), недостатність фінансових ресурсів для утримання мобільних служб (79%), дефіцит кваліфікованих кадрів (72%), низька якість доріг та транспортної інфраструктури (68%). Перспективними моделями мобільних соціальних служб на рівні територіальних громад є: мобільні бригади соціально-психологічної допомоги для осіб, які постраждали від домашнього насильства; мобільні реабілітаційні служби для осіб з інвалідністю; мобільні медичні служби для осіб похилого віку та осіб з хронічними захворюваннями; мобільні служби раннього втручання для дітей з порушеннями розвитку; мобільні служби соціального патронажу для сімей у складних життєвих обставинах.

Інтегровані соціальні послуги є інноваційною формою підтримки вразливих груп населення, що передбачає комплексний підхід до вирішення проблем отримувачів через координацію зусиль різних надавачів послуг, міжвідомчу взаємодію, кейс-менеджмент. Інтегрований підхід дозволяє

забезпечити безперервність та наступність послуг, запобігти дублюванню функцій, підвищити ефективність використання ресурсів.

За результатами дослідження, 37% опитаних територіальних громад впроваджують елементи інтегрованого підходу до надання соціальних послуг. Водночас, 89% респондентів вважають інтегровані послуги перспективною формою підтримки вразливих груп населення. Основними бар'єрами для розвитку інтегрованих послуг на рівні громад є: відсутність ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії (83% опитаних), розрізненість інформаційних систем різних надавачів послуг (78%), відомча замкненість та бюрократизація (74%), відсутність спільного розуміння проблем та шляхів їх вирішення (69%).

Перспективними моделями інтегрованих соціальних послуг на рівні територіальних громад є: Центри життєстійкості, які надають комплексні послуги психосоціальної підтримки; інтегровані служби підтримки сім'ї, які об'єднують соціальні, освітні, медичні послуги для сімей з дітьми; служби підтриманого проживання, які забезпечують комплексну підтримку осіб з інвалідністю та осіб похилого віку; служби соціальної інтеграції, які працюють з внутрішньо переміщеними особами та іншими вразливими категоріями населення; центри інтегрованої реабілітації, які надають комплексні реабілітаційні послуги для осіб з інвалідністю.

Альтернативні форми догляду є інноваційним напрямом підтримки вразливих груп населення, що забезпечує можливість проживання у громаді замість інституційних закладів. Розвиток альтернативних форм догляду відповідає сучасним тенденціям деінституціалізації та соціальної інклюзії, створює умови для поваги до гідності та автономії особи, збереження соціальних зв'язків, інтеграції у громаду.

За результатами дослідження, 39% опитаних територіальних громад впроваджують окремі елементи альтернативних форм догляду. Найбільшого поширення набули такі форми: підтримане проживання для осіб з інвалідністю (32% громад), прийомні сім'ї для дітей-сиріт (58% громад), денний догляд для дітей з інвалідністю (41% громад), послуги персонального асистента (27%

громад). Водночас, інші форми залишаються малопоширеними: соціальні квартири (12% громад), прийомні сім'ї для осіб похилого віку (8% громад), фостерні сім'ї для дорослих з інвалідністю (5% громад).

Програми соціальної активізації є інноваційним напрямом підтримки вразливих груп населення, що спрямований на розвиток їх потенціалу для самостійного вирішення проблем, подолання пасивності та залежності від соціальної допомоги. Такі програми включають розвиток трудових навичок, соціальних компетенцій, підвищення самооцінки, формування активної життєвої позиції.

За результатами дослідження, лише 28% опитаних територіальних громад реалізують програми соціальної активізації для вразливих груп населення. Водночас, 83% респондентів вважають такі програми перспективним напрямом розвитку соціальної підтримки. Основними бар'єрами для впровадження програм соціальної активізації є: відсутність методичного забезпечення (76% опитаних), дефіцит кваліфікованих кадрів (71%), обмеженість фінансових ресурсів (68%), негативні стереотипи щодо можливостей вразливих груп (64%).

Для розвитку програм соціальної активізації на рівні територіальних громад пропонуються такі заходи:

- розробка та впровадження програм розвитку трудових навичок та соціальних компетенцій для різних категорій вразливих груп населення.
- створення центрів соціальної активізації, які надаватимуть комплекс послуг: професійна орієнтація, навчання, консультування, супровід працевлаштування.
- розвиток механізмів стимулювання участі у програмах соціальної активізації, зокрема через умовні грошові трансферти.
- впровадження моделі "захищеного працевлаштування" для осіб, які мають обмежені можливості на відкритому ринку праці.
- розвиток соціального партнерства з бізнесом та громадськими організаціями для створення можливостей працевлаштування та соціальної інтеграції.

Соціальне житло є важливим інструментом підтримки вразливих груп населення, особливо в умовах житлової кризи, спричиненої військовим конфліктом. Розвиток соціального житла на рівні територіальних громад забезпечує доступ до безпечного та гідного житла для тих, хто не може дозволити собі житло на ринкових умовах. За результатами дослідження, лише 26% опитаних територіальних громад мають програми соціального житла. Водночас, 91% респондентів вважають соціальне житло пріоритетним напрямом соціальної підтримки в умовах масового внутрішнього переміщення населення. Основними бар'єрами для розвитку соціального житла є: обмеженість фінансових ресурсів для будівництва або придбання житла (89% опитаних), відсутність вільних земельних ділянок та приміщень (74%), бюрократичні перешкоди при оформленні документів (68%), відсутність досвіду управління соціальним житлом (62%).

Інноваційні механізми фінансування соціальних програм є перспективним напрямом розвитку нових форм підтримки вразливих груп населення в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Такі механізми дозволяють залучити додаткові ресурси, підвищити ефективність використання наявних коштів, забезпечити сталість соціальних програм.

За результатами дослідження, лише 14% опитаних територіальних громад використовують інноваційні механізми фінансування соціальних програм. Найбільшого поширення набули: соціальне замовлення (23% громад), благодійні фонди громад (18% громад), партисипативне бюджетування (16% громад). Водночас, інші механізми залишаються маловідомими та малопоширеними: соціальні облігації (3% громад), соціальний франчайзинг (2% громад), краудфандинг (7% громад), соціальне підприємництво (18% громад).

Таким чином, розвиток нових форм підтримки вразливих груп населення на рівні територіальних громад є перспективним напрямом удосконалення системи соціального захисту, що дозволяє підвищити ефективність використання наявних ресурсів, покращити якість та доступність соціальних послуг, забезпечити адресність соціальної допомоги, активізувати потенціал

вразливих груп для самостійного вирішення проблем. Впровадження інновацій у соціальній сфері потребує відповідного ресурсного забезпечення, розвитку потенціалу фахівців, партнерства між різними суб'єктами соціальної роботи, обміну кращими практиками, моніторингу та оцінки ефективності.

ВИСНОВКИ

1. Узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття «соціально незахищені верстви населення», яке охоплює різноманітні групи осіб, які через дію об'єктивних чинників не можуть самостійно забезпечити задоволення своїх базових потреб та реалізацію конституційних прав, що зумовлює необхідність надання їм державної підтримки. Систематизовано класифікацію соціально незахищених верств населення за віковими характеристиками, станом здоров'я та працездатності, соціально-економічним статусом, впливом надзвичайних обставин.

2. Розкрито зміст основних інструментів соціальної підтримки на рівні територіальних громад, до яких належать грошові виплати, соціальні послуги, пільги, житлова підтримка, психосоціальна підтримка, інтегровані соціальні послуги, соціальне замовлення, реабілітація, підтримка сімей з дітьми, інформаційно-консультаційна підтримка. Показано, що ефективність використання цих інструментів залежить від їх відповідності потребам соціально незахищених верств населення, узгодженості між собою, достатності ресурсного забезпечення, кваліфікації соціальних працівників, рівня міжвідомчої взаємодії, залучення неурядових організацій та бізнесу до надання соціальних послуг. Окреслено перспективні напрями розвитку соціальної політики, які включають підвищення адресності соціальної допомоги, інтеграцію соціальних виплат та послуг, розвиток превентивних механізмів соціального захисту, децентралізацію соціальних послуг, розвиток соціального партнерства.

3. Проведено аналіз практичного використання інструментів соціальної підтримки в територіальних громадах України на основі результатів авторського дослідження. Виявлено значну диференціацію у практиках різних громад, що зумовлено відмінностями у ресурсному забезпеченні, інституційній спроможності, соціально-демографічній структурі населення, специфіці соціальних проблем. Встановлено загальні тенденції до розширення переліку соціальних послуг, підвищення адресності соціальної допомоги, розвитку

інноваційних моделей надання соціальних послуг, активізації громадських організацій та волонтерських ініціатив. Визначено основні виклики для системи соціальної підтримки на рівні територіальних громад: недостатня фінансова спроможність, обмежений кадровий потенціал, недостатній рівень міжвідомчої взаємодії, нерівномірний розвиток інфраструктури соціальних послуг, бюрократизація процедур надання соціальної підтримки.

4. Виявлено проблеми та бар'єри у реалізації програм підтримки соціально незахищених верств населення в громадах, до яких належать інституційні, фінансово-економічні, кадрові, інформаційно-комунікаційні, інфраструктурні, соціально-психологічні та нормативно-правові. Показано, що ці проблеми взаємопов'язані та формують комплексні виклики для системи соціальної підтримки на місцевому рівні. Обґрунтовано, що подолання проблем та бар'єрів потребує комплексного підходу, який передбачає зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, розширення фінансової бази, розвиток кадрового потенціалу, підвищення інформованості населення, розвиток соціальної інфраструктури, подолання соціально-психологічних бар'єрів, вдосконалення нормативно-правової бази.

5. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення інструментів підтримки соціально незахищених верств населення на рівні територіальних громад, спрямовані на підвищення ефективності використання наявних ресурсів, покращення якості та доступності соціальних послуг, забезпечення адресності соціальної допомоги, розвиток інноваційних моделей соціальної підтримки. Ключові напрями вдосконалення включають підвищення адресності грошових виплат, розширення спектру та покращення якості соціальних послуг, впровадження соціального замовлення, розвиток програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, сімей з дітьми, осіб похилого віку, впровадження інноваційних підходів до фінансування та управління соціальними програмами.

6. Запропоновано нові форми підтримки вразливих груп населення на рівні територіальних громад, які включають соціальне підприємництво,

соціальне замовлення, цифрові технології у соціальній роботі, мобільні соціальні служби, інтегровані соціальні послуги, альтернативні форми догляду, програми соціальної активізації, соціальне житло, інноваційні механізми фінансування соціальних програм. Обґрунтовано, що впровадження цих інновацій потребує відповідного ресурсного забезпечення, розвитку потенціалу фахівців, партнерства між різними суб'єктами соціальної роботи, обміну кращими практиками, моніторингу та оцінки ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусин Н. Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. Випуск № 37. 2022. URL:<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1216/1171> (дата звернення: 05.02.2025).
2. Аніна О. О. Вплив міжнародно-правових соціальних стандартів на право соціального захисту України. *Дослідження актуальних питань юридичних наук*. 2020. № 2. С. 107–112.
3. Антонюк В. П., Залозна Ю. С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни. Київ: Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1oCTBFbCmPgNa6k2Aj16UInry1Q8jNA57/view> (дата звернення: 05.03.2025).
4. Бабецька І. Я. Захист прав інтелектуальної власності в соціальних мережах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2022. № 13 (25). С. 151-157. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.151-157.
5. Баштанник В. В. Публічне управління у сфері соціальної безпеки у контексті формування механізмів соціального захисту: протидія викликам війни. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2023. № 36. С. 155-159. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.36.29>. URL: <https://pagjournal.iei.od.ua/36-2023> (дата звернення: 06.03.2025).
6. Белоусов В. Д. Зміст системи соціального захисту України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 66. С. 88-91. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.66.19>. URL: <https://www.vestnikpravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc66/21.pdf> (дата звернення: 15.03.2025).

7. Бліщук К. М. Особливості управління системою соціального захисту в Україні. Публічне адміністрування та національна безпека. 2023. № 6. DOI: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-6-9042>. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/administration2023/6/9042> (дата звернення: 08.03.2025).
8. Бліщук К. Реалізація політики соціального захисту на регіональному рівні. *Економічний простір*. 2023. № 186. С. 119-123. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/186-21>. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1303> (дата звернення: 25.02.2025).
9. Богдан Т. Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/3/693382> (дата звернення: 23.02.2025)
10. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. С. 105–111. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1981> (дата звернення: 18.02.2025).
11. Бориченко К. В., Бориченко К. В. Щодо економічної доступності судового захисту права на соціальний захист. *Наукові праці Національного університету “Одеська юридична академія”*. 2022. № 29. С. 40–46. URL: <http://dx.doi.org/10.32837/prnuola.v28i29.714> (дата звернення: 10.02.2025).
12. Ваховський Л. Ц. Особливості соціального захисту дитинства в Україні (20-ті роки ХХ століття). *Education and pedagogical sciences*. 2022. № 2. С. 82-90. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43291/1/Dichek%2C%20Ivaniuk%2CHohol%20*%20Education%20and%20Pedagogical%20Sciences%202022*2.pdf (дата звернення: 04.03.2025).
13. Державна служба статистики України. Офіційна статистика соціального захисту в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2025).
14. Дмитренко Е. С., Дмитренко Ю. П. Особливості фінансового, правового та організаційного забезпечення соціального захисту громадян в умовах

- євроінтеграції України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. № 3. С. 234-242. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.3.44.2022.3655>. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3655> (дата звернення: 04.03.2025).
- 15.Дороніна О. А. Соціальний захист населення: теоретичні засади і досвід України. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 89-92. URL: <https://lib.otei.odessa.ua/?p=16715> (дата звернення: 02.03.2025).
- 16.Дослідження з питань соціального захисту та соціальних прав в Україні: задоволеність соціальними послугами. Cedos. Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-z-pytan-soczialnogo-zahystu-ta-soczialnyh-prav-v-ukrayini-zadovolenist-soczialnomy-poslugamy/> (дата звернення: 09.02.2025).
- 17.Дубініна Я. Соціально–педагогічна складова системи соціального захисту населення. *Humanitas*. 2022. № 1. С.29–35. URL: <http://dx.doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.5> (дата звернення: 20.02.2025).
- 18.Євсюкова О.В. (2023). Відновлення та розвиток територіальних громад в Україні: проблематика та процесуальна специфіка. *Держава та регіони*. 2023. № 4 (82). С. 110-118. [Vidnovlennia ta rozvytok terytorialnykh hromad v Ukraini: problematyka ta protsesualna spetsyfika. *Derzhava ta rehiony*. 2023. № 4 (82). S. 110-118.], (Restoration and development of territorial communities in Ukraine: issues and procedural specifics. *State and regions/* 2023. No. 4 (82), P. 467-476). DOI:<https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.4.19> URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/19.pdf
- 19.Євсюкова О.В. (2024). Відновлення українських міст у повоєнний період: виклики та перспективи. *Наукові перспективи*. 2024 №5 (47). [Vidnovlennia ukrainiskykh mist u povoiennyi period: vyklyky ta perspektyvy. *Naukovi perspektyvy*. 2024 №5 (47)], (Reconstruction of Ukrainian cities in the post-war period: challenges and prospects. *Scientific perspectives*. 2024 No. 5 (47).) DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)) URL:<http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/11902/11962>

- 20.Євсюкова О.В., Селіванов С.М. Особливості євроінтеграційного розвитку держави та політичні наслідки для України. Європейські орієнтири публічного управління: монографія / керівник авторського колективу С. О. Москаленко; за заг. ред. Ю. Ю. Лихач. К. 2023. С. 46-55. ISBN 978-617-7932-55-9 URL: <https://online.fliphtml5.com/vugdh/qdho/#p=1>
- 21.Євсюкова О. В. Механізми управління розвитком сервісно-орієнтованої держави: теорія, методологія, практика: монографія. Київ : ТОВ “Август Трейд”, 2019. 336 с.
- 22.Жук О. М. Організаційно–правові засади контролю в системі соціального забезпечення в Україні на сучасному етапі. *Економічний форум* 2. 2021. № 2. С.147–54. URL: <http://dx.doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-19> (дата звернення: 08.02.2025).
- 23.Журавель В. Європейський досвід щодо правового регулювання соціального захисту працівників судової системи. *Juridical science*. 2020. № 6(108). С.14–21. URL: <http://dx.doi.org/10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.38> (дата звернення: 05.03.2025).
- 24.Зеленко Н. Соціальне страхування в системі соціального захисту населення України. *Формування ринкової економіки в Україні*, Вип. 19. 2009. С. 249–55
- 25.Кліменко Є. Проблема формування соціального капіталу дітей з нетиповим дитинством. *Grani* 19. 2015ю № 1. С.99–104. URL: <http://dx.doi.org/10.15421/1716018> (дата звернення: 19.03.2025).
- 26.Матвєєва Л.Г. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав вразливих груп населення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. № 3(13). 2020. С. 48–59.
- 27.Мельник Т.Ю. (2022) Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка управління та адміністрування*, URL: https://www.researchgate.net/publication/362673151_Derzavna_pidtrimka_ta_stimuluvanna_rozvitku_biznesu_v_Ukraini_pid_cas_dii_voennogo_stanu (дата звернення 14.05.2025)

28. Міністерство соціальної політики України. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24231.html> (дата звернення: 21.03.2025).
29. Можливості січня 2025: каталоги для громад та бізнесу. *Децентралізація в Україні*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/19146> (дата звернення: 20.03.2025).
30. Організація і забезпечення надання соціальних послуг в умовах воєнного стану 2023, URL: <https://socsprava.com.ua/organizacziya-nadannyasoczialnyh-poslug-v-umovah-voennogo-stanu/> (дата звернення: 12.03.2025).
31. Оцінка впливу війни на людей. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 21.03.2025).
32. Павлюк Т.І., Юрчик І.Б. Перспективи удосконалення системи соціального захисту найбільш вразливих верств населення: закордонний досвід. *Приазовський економічний вісник*, 2 (31), 88-95. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-2-15>. 2022, URL: <https://sel.vtei.edu.ua/repository/g.php?fname=27903.pdf> (дата звернення: 05.03.2025).
33. Полехіна В. Теоретико–методологічні засади фінансового забезпечення соціального захисту. *Humanitas*. 2022. № 6. С.122–27. URL: <http://dx.doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.17> (дата звернення: 18.03.2025).
34. Поляруш-Сафроненко С. О. Організаційна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад в забезпеченні прав людини. *Основні права людини і громадянина в умовах глобалізації* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу, м. Київ, 23 листопада 2022 року відп. ред. А. Ю. Олійник, Ю. В. Оніщик. Київ : КНУТД, 2022. С. 85-93.
35. Помаза-Пономаренко А.Л., Тарадуда Д.В. Закордонний досвід забезпечення соціальної безпеки шляхом стійкого функціонування об'єктів критичної інфраструктури та підвищеної небезпеки. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 4

- (32). С. 371-384. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/20050> (дата звернення: 20.03.2025).
36. Помаза-Пономаренко А.Л., Тарадуда Д.В. Публічна (громадська та цивільна) безпека в Україні: значення для гарантування системи безпеки в Європі. International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Volume II. Oslo (Kingdom of Norway). *Norwegian University of Life Sciences, Research and Education*. 2024. Рр. 297-322.
37. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки» № 586 (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.03.2025).
38. Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія Д.С. Терлецький та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. М.В. Афанасьєвої. Одеса : Гельветика, 2022. 356 с.
39. Приліпко С. М. Відновлення трудового потенціалу територіальних громад у контексті реалізації стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. Місцеве самоврядування в Україні та світі: теорія та практика : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 5 листопада 2024 року / за заг. ред. Т.М. Лозинської, О.В. Дорофєєва. Полтава : ПДАУ, 2024. С. 162-165
40. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text> (дата звернення: 02.03.2025).
41. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 11.03.2025).
42. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2025).

43. Риндзак О.Т. Соціальна вразливість населення та її понятійно-термінологічне забезпечення. *Економіка та суспільство*. Випуск № 33. 2021. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/947/905> (дата звернення: 19.03.2025).
44. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3. С. 205–212
45. Сторонянська І., Патицька Х., ДУБ А. (2023) Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах: антикризові інструменти у воєнний і післявоєнний період» розроблено в межах реалізації проєкту, URL: https://economika.kr-admin.gov.ua/files/2023/posibnyk_mist_samovryaduvannya.pdf (дата звернення 14.05.2025)
46. Урядовий портал (2023) Кредитна програма URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-nadaye-mozhlyvist-otrimati-kredit-do-60-mln-grn-bud-yakomu-ukrayinskomu-pidpriyemstvu-pid-0-na-chas-voynennogo-stanu-za-programoyu-5-7-9> (дата звернення 14.05.2025).
47. Чанишева Г. М. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 80–85.
48. Evsyukova O., Fyshchuk I., Smalskys V. (2021). The information and communication support of public authorities in the context of using knowledge management in human resources. *Public Policy And Administration*. – Vol 20. (2). 2021. (Інформаційно-комунікаційне забезпечення органів державної влади в контексті використання управління знаннями в кадровому забезпеченні. *Державна політика та адміністрування*. Т. 20. (2). 2021.).
49. Obushna N., Korchak N., Evsyukova O., Selivanov S., Petrynska V. (2022). Professionalization of Public Service of Ukraine: Specifics of the Process in the Context of Global Challenges and Modern Social Changes. *Cuestiones Políticas*. 2022, Vol. 40 № 75 (2022), P. 49–63. (Професіоналізація державної служби України: специфіка процесу в контексті глобальних викликів та сучасних суспільних змін. *Cuestiones Políticas*.) DOI:

<https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.02>

URL:

<https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/39255/44094>

(дата звернення 14.05.2025).

50. Rachynskyi A, Vasylevska T, *Evsyukova O*, Mikolyuk A, Zavoritnya H. (2024).

Perspectives of the development of territorial communities directed to the European integration: problems implementation strategy and specificity of the procedure.

Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Developmente. ISSN 2345-0355. 2024. Vol. 46. No. 3. P. 312-321. (Перспективи

розвитку територіальних громад, спрямованих на євроінтеграцію: проблеми, стратегія реалізації та специфіка процедури). DOI:

<https://doi.org/10.15544/mts.2024.29>

URL:

<https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/6172/3504> (дата звернення 14.05.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати контент-аналізу нормативно-правових документів
територіальних громад**

Таблиця А.1 Результати контент-аналізу програм соціального захисту
територіальних громад

Категорія аналізу	Частота згадувань (абс.)	Частота згадувань (%)
Цільові групи соціальної підтримки		
Особи з інвалідністю	187	22,5%
Діти у складних життєвих обставинах	165	19,8%
Особи похилого віку	152	18,3%
Внутрішньо переміщені особи	143	17,2%
Малозабезпечені сім'ї	121	14,5%
Бездомні особи	32	3,8%
Особи, постраждалі від насильства	27	3,2%
Ветерани війни	6	0,7%
Інструменти соціальної підтримки		
Грошові виплати	214	29,7%
Соціальні послуги	196	27,2%
Пільги	143	19,8%
Психосоціальна підтримка	87	12,1%
Житлова підтримка	54	7,5%
Соціальне замовлення	18	2,5%
Інтегровані соціальні послуги	9	1,2%
Проблеми соціального захисту		
Недостатність фінансування	167	32,4%
Кадрові проблеми	132	25,6%
Інфраструктурні обмеження	98	19,0%
Бюрократичні перешкоди	72	14,0%
Координаційні проблеми	46	8,9%

Таблиця А.2 Результати контент-аналізу звітів про виконання програм соціального захисту

Категорія аналізу	Частота згадувань (абс.)	Частота згадувань (%)
Досягнуті результати		
Збільшення обсягу наданої допомоги	143	28,7%
Розширення переліку соціальних послуг	119	23,9%
Підвищення якості соціальних послуг	87	17,5%
Зростання кількості отримувачів	76	15,3%
Розвиток інфраструктури	43	8,6%
Впровадження інновацій	31	6,2%
Проблеми реалізації		
Обмеженість фінансових ресурсів	165	34,2%
Кадрові проблеми	121	25,1%
Труднощі міжвідомчої взаємодії	87	18,0%
Інфраструктурні обмеження	62	12,9%
Низька активність отримувачів	48	9,9%

Додаток Б

Результати статистичного аналізу опитування респондентів

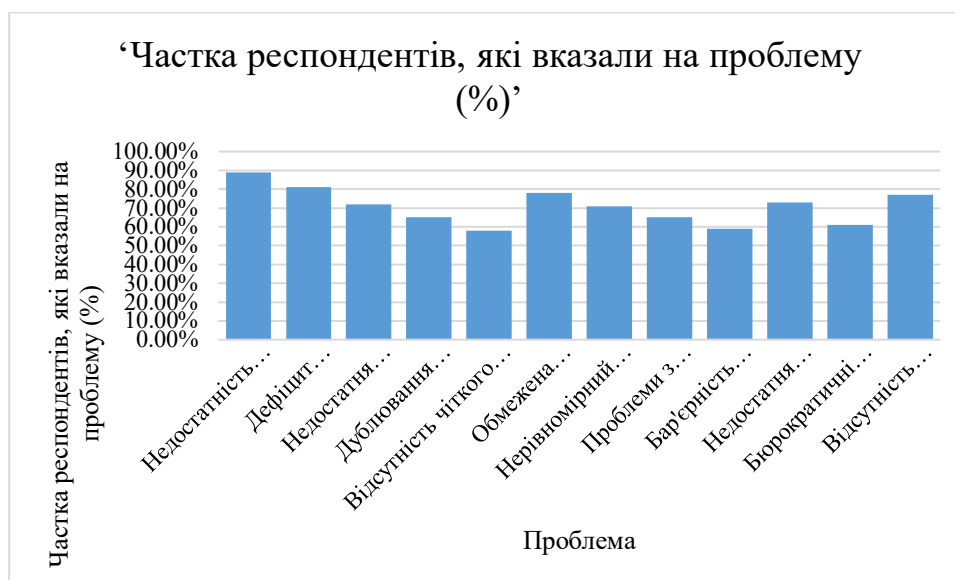

Рис Б.1 Результати опитування представників органів місцевого самоврядування щодо проблем реалізації соціальних програм

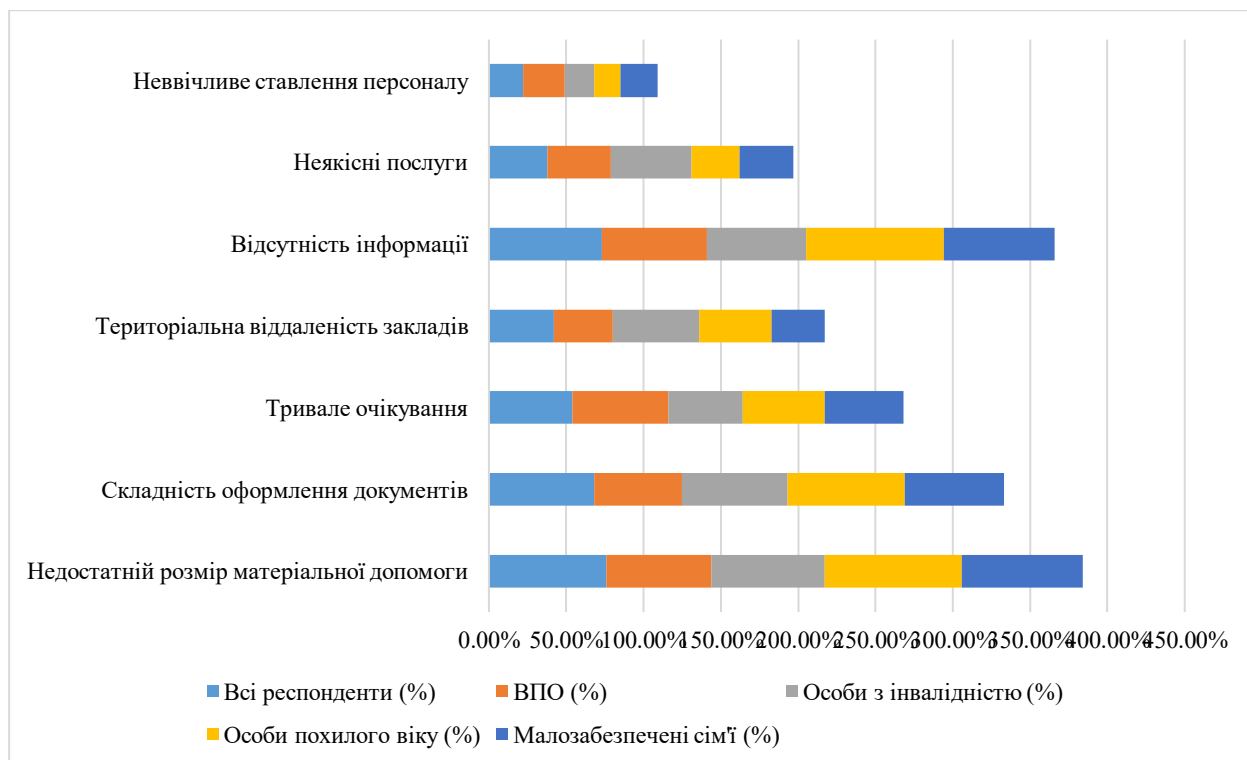

Рис Б.2 Результати опитування отримувачів соціальних послуг щодо проблем отримання соціальної підтримки

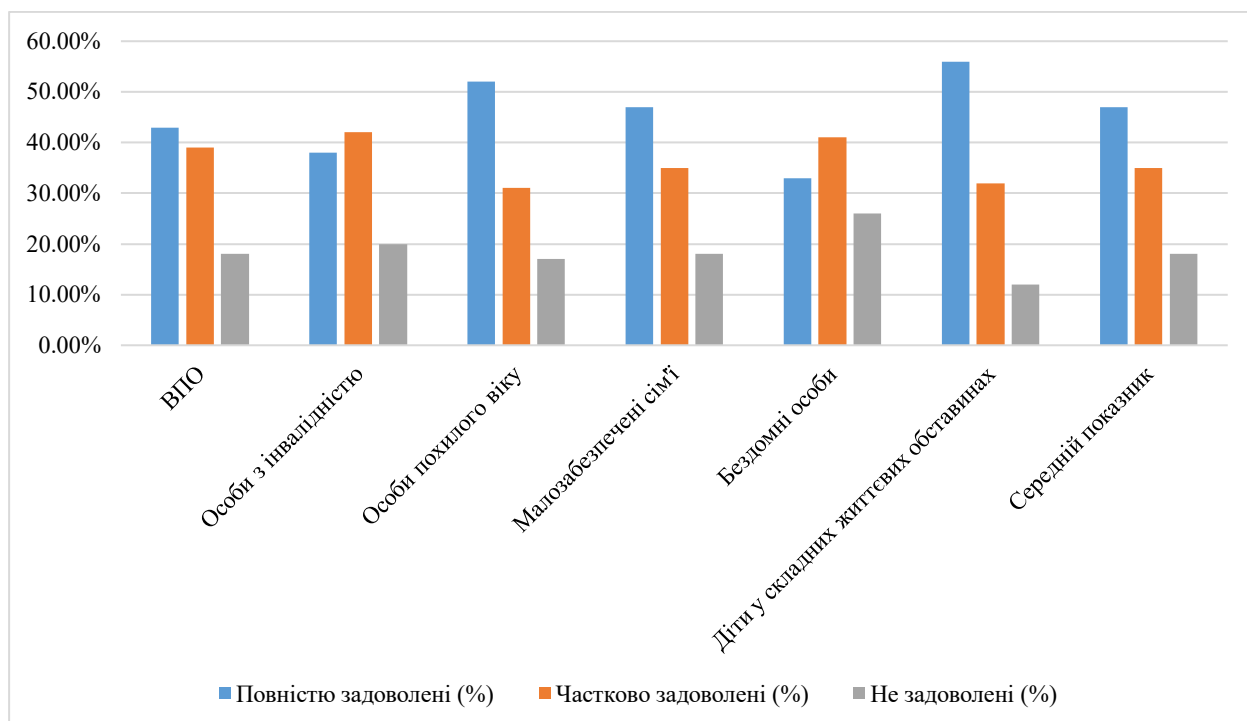

Рис Б.3 Рівень задоволеності отримувачів соціальними послугами

Інструментарій дослідження

Опитувальник для представників органів місцевого самоврядування

1. Які інструменти соціальної підтримки використовуються у вашій громаді? *(можливо обрати декілька варіантів)*
 1. Грошові виплати
 2. Соціальні послуги
 3. Пільги
 4. Психосоціальна підтримка
 5. Житлова підтримка
 6. Соціальне замовлення
 7. Інтегровані соціальні послуги
 8. Мобільні соціальні служби
 9. Інше (вказати)
2. Які категорії соціально незахищених верств населення отримують підтримку у вашій громаді? *(можливо обрати декілька варіантів)*
 1. Особи з інвалідністю
 2. Діти у складних життєвих обставинах
 3. Особи похилого віку
 4. Внутрішньо переміщені особи
 5. Малозабезпечені сім'ї
 6. Бездомні особи
 7. Особи, постраждалі від насильства
 8. Інше (вказати)
3. Які проблеми виникають при реалізації програм соціальної підтримки у вашій громаді? *(можливо обрати декілька варіантів)*
 1. Недостатність фінансових ресурсів
 2. Дефіцит кваліфікованих кадрів
 3. Недостатня координація між різними службами
 4. Обмежена інфраструктура

5. Недостатня інформованість населення
 6. Бюрократичні перешкоди
 7. Інше (вказати)
4. Який відсоток бюджету вашої громади спрямовується на соціальний захист населення?
1. До 10%
 2. 10-15%
 3. 15-20%
 4. 20-25%
 5. Понад 25%
5. Чи використовує ваша громада інноваційні підходи до соціальної підтримки населення?
1. Так (вказати які)
 2. Ні
 3. Плануємо впроваджувати
6. Які перспективні напрями розвитку інструментів соціальної підтримки ви бачите для вашої громади? *(відкрите питання)*

Опитувальник для отримувачів соціальних послуг

1. Якими видами соціальної підтримки ви користуєтесь? *(можливо обрати декілька варіантів)*
1. Грошові виплати
 2. Соціальні послуги
 3. Пільги
 4. Психологічна підтримка
 5. Житлова підтримка
 6. Інше (вказати)
2. Наскільки ви задоволені якістю отриманої соціальної підтримки?
1. Повністю задоволений/а
 2. Частково задоволений/а

3. Не задоволений/а
3. З якими проблемами ви стикаєтесь при отриманні соціальної підтримки?
(можливо обрати декілька варіантів)
 1. Тривале оформлення документів
 2. Недостатній розмір виплат
 3. Низька якість послуг
 4. Віддаленість установ
 5. Недостатня інформованість
 6. Неввічливе ставлення персоналу
 7. Інше (вказати)
4. Які додаткові види соціальної підтримки вам необхідні? *(відкрите питання)*
5. Що б ви хотіли змінити в системі надання соціальної підтримки?
(відкрите питання)

Порівняльна статистика соціально-економічних показників України до і після війни (2021–2023 роки)

